

PREMA KRITIČKOM IZDANJU
MARULIĆEVIH HRVATSKIH STIHOVA:
JUDITA KAO ORIJENTIR

Bratislav Lučin

UDK: 821.163.42.09Marulić.M.-1
Izvorni znanstveni rad

Bratislav Lučin
Marulianum
Split
bratislav.lucin@gmail.com

U radu se pokazuje kako prvo izdanje Marulićeve *Judite* (1521) može biti korisno pomagalo u priređivanju ostalih Marulićevih pjesničkih tekstova na hrvatskom, koji su sačuvani samo u rukopisnim prijepisima. Polazi se od teze da je prvo izdanje najbolja aproksimacija Marulićevih hrvatskih autografa, koji nisu sačuvani. Ta se teza argumentira podacima iz paratekstova Marulićevih latinskih izdanja te iz Marulićevih pisama, iz kojih je jasno da su latinska izdanja slagana i korigirana prema piščevu autografu; analogijom se to može zaključiti i za *Juditu*. Kolofon prvotiska *Judite* pokazuje da je uloga Petreta Sričića u tom izdanju bila urednička, a to znači da se u Veneciji brinuo za pripremu sloga, vjerojatno i za korekturu. U drugom dijelu rada potanko se prikazuje Marulićev *usus scribendi*, tj. ortografska, jezična i metrička svojstva *Judite*. Brojna dosljedna rješenja u prvotisku potvrđuju da je Marulić posjedovao barem djelomično uspostavljen ortografski i jezični sustav te da se dosljedno držao nekih načela u versifikaciji. U trećem dijelu na primjerima se pokazuje kako *Judita* može biti priređivački orijentir. Naime, za ostale Marulićeve hrvatske stihove načelno treba pretpostaviti da su u autografnom zapisu sadržavali ista rješenja kakva nalazimo u *Juditi*. Iz takve pretpostavke proizlazi priređivački postupak: on neće biti puka transkripcija zapisa u rukopisu, nego će težiti restituciji Marulićeva načina pisanja koliko nam je poznat iz *Judite*. Četvrti dio rada donosi prethodne napomene uz kritičko izdanje dvaju tekstova koji se tiskaju u prilogu (*Prikazan'je historije svetoga Panuncija i Utiha nesriće*).

Gljučne riječi: Kritičko izdanje, Marulićevi autografi, Petre Sričić, prvotisak *Judite*, *usus scribendi*

0. Uvodne napomene

Uspostavi što točnijega teksta Marulićevih hrvatskih stihova svoj je prinos dalo nekoliko naraštaja hrvatskih filologa. No uza sva vrijedna nastojanja i rezultate, još uvijek nemamo kritičkog izdanja Marulićevih pjesničkih djela na

hrvatskom. Osnovni je problem u priređivanju Marulićevih hrvatskih tekstova činjenica da nije sačuvan nijedan hrvatski autograf. *Judita* je do nas došla u tri izdanja tiskana za auktorova života, dok su sva ostala hrvatska djela dostupna samo u prijepisima koji su svi nastali nakon Marulićeve smrti. Marulićevska filologija odavno je zaključila kako se za uspostavu teksta *Judite* relevantnim može smatrati samo prvo izdanje.¹ Ovdje ću poći korak dalje: nastojat ću pokazati da se upravo to prvo izdanje može – s dužnim oprezom, tj. s kritičkim odnosom – smatrati pouzdanom aproksimacijom Marulićeva izgubljenog autografa (prema kojem je, po svemu sudeći, slagan tekst prvog izdanja). Odatle slijedi drugi zaključak: tekst *Judite* jedini je valjan izvor podataka za Marulićeve grafijske i ortografske izbore te općenito za njegov *usus scribendi*.² Prvotisak *Judite* u tom pogledu zaslužuje neusporedivo veće povjerenje nego rukopisi Marulićevih hrvatskih stihova. Treći je zaključak da spoznaje dobivene istraživanjem *Judite* valja – gdje je god to moguće – upotrijebiti pri uspostavi teksta hrvatskih pjesama.³ Te spoznaje bit će korisne i za uspostavu proznih tekstova, barem kad je riječ o grafijsko-ortografskoj razini (metrički okviri mogu uvjetovati određene izbore na razini leksika i morfologije koji za prozu ne moraju vrijediti); ipak, takva razmatranja ostaju izvan okvira ove rasprave.

¹ Usp. o tome Vjekoslav Št e f a n i ć, »O izdanjima Marulićeve *Judite*«, u: Marko M a r u l i ć, *Judita*, predgovor napisao Mihovil Kombol, tekst *Judite* i tumač Marcela Kušara revidirao Vjekoslav Št e f a n i ć, Zagreb, 1950, 151-159 (154); Milan M o g u š, »Napomene o ovom izdanju i o rječniku Marulićeve 'Judite'«, *Judita*, 83-93 (83).

² *Usus scribendi* definira se kao skup jezičnih i stilskih (u poeziji i metričkih) »navika« pojedinih auktorata; obično se raspoznaje u specifičnim leksičkim izborima, sinonimnim distinkcijama, uporabi metričkih figura i sl. Smatra se – uz načelo *lectio difficilior potior* – korisnim kriterijem izbora među konkurentnim lekcijama. Usp. Franca B r a m b i l l a A g e n o, *L'edizione critica dei testi volgari*, Antenore, Padova, ²1984, pogl. XI. »La 'recensio'. Scelta fra le varianti«, 107-118 (117-118); Paolo C h i e s a, *Elementi di critica testuale*, Pàtron Editore, Bologna, ²2012, 90-92. C h i e s a, *ibid.*, napominje da je načelo *lectio difficilior* ograničeno na konkretno mjesto u tekstu, dok *usus scribendi* funkcionira po načelu analogije te se temelji na usporedbi promatrane varijantne lekcije s građom koja se nalazi izvan nje same, te podrazumijeva da priređivač dobro poznaje stil jednog auktorata ili jednoga njegovoga djela. Dodajem da *usus scribendi* u granicama pojednoga djela možemo prisposodobiti s onim što Cesare Segre naziva »unutarnjom kohezijom teksta«; usp. C. S e g r e, »Testo«, u: *Avviamento all'analisi del testo letterario*, Einaudi, Torino, 1985, str. 372; B. L u č i n, »Tekstološki i leksikološki prinosi Marulićevoj *Juditi*«, CM XI (2002), 207-233 (207-208, 232).

³ Ovdje se ograničavam na stihove upravo zbog toga što okoliš veće formalne zadanosti smanjuje mogućnost arbitrarnih izbora. Utvrdimo li metričke uzuse u *Juditi*, onda odstupanja od njih u rukopisima smijemo smatrati prepisivačkom intervencijom u izvornik koju treba korigirati. O važnosti metričke analize pri uspostavi teksta starijih pjesničkih djela na vernakularu usp. F. B r a m b i l l a A g e n o, n. dj. (2), pogl. »XIV. Ragioni metriche«, 142-156; Alfredo S t u s s i, »Metrica e critica del testo«, u: *Nuovo avviamento agli studi di filologia italiana*, Il Mulino, Bologna, ²1988, 185-212.

1. Prvo izdanje *Judite* pouzdana je aproksimacija Marulićeva izgubljenog autografa

Naslovna tvrdnja može se dvostruko argumentirati: 1) analogijom s tiskanim izdanjima Marulićevih latinskih djela, tj. s onim što o tiskanju tih djela kažu njihovi nakladnici i drugi pisci paratekstova te sam Marulić u svojim pismima; 2) analizom podataka iz kolofona u prvotisku *Judite* (Venecija, 1521) u svjetlu tiskarske povijesti Marulićeva doba.

1.1. Analogija s tiskanim izdanjima Marulićevih latinskih djela

Paratekstovi prvih izdanja *Institucije*, *Pedeset priča*, *Evangelistara* i *Dijaloga o Herkulu* višekratno pokazuju iz kakvih su rukopisnih predložaka slagana Marulićeva djela. U prvom izdanju *Institucije* Jacopo Grasolari, obraćajući se čitatelju, piše:

Operis imprimendi curam suscepit venerandus sacerdos Franciscus Lucenis, qui ut est in rebus agendis accuratissimus, ut in lucem castigatissimus prodiret liber, non laboribus, non vigiliis, non etiam impensae pepercit. Cum archetypo ipsius Maruli impressum contulit volumen et quae in eo errata repperit, diligenter annotavit, citatis quaternionibus et linearum numero, ut facilius ea corrigi possint.⁴

Brigu za tisak djela preuzeo je časni svećenik Franjo Lučanin, koji je u obavljanju poslova vrlo točan, tako da nije žalio ni truda ni skrbi, pa čak ni troška, da bi knjiga izišla uz pomno obavljenu korekturu. Otisnuti je svezak usporedio s izvornikom samoga Marulića, a pogreške što ih je otkrio pažljivo je zabilježio navodeći sveščiće i brojeve redaka, da bi se ispravci mogli što lakše unijeti.⁵

Na sljedećoj stranici tog izdanja čitatelju se obraća sam Franjo Lučanin (tj. Francesco Consorti iz Luce):

Sed quis ille Argus impressor quem obiter labeculae quaeipiam non subterfugiant? Id cum et mihi nuper evenisse relegens perspicerem, quam primum enotandis omnibus quae ab archetypo deerraverant sedulam accomodavi operam atque (quaecumque illa) codici appendimus, ut, quo saltem potuimus modo, nihil in hoc libro desiderares.⁶

⁴ *Jacobus Grassolarius ad lectorem*, u: Marci Maruli *De institutione bene uiuendi per exempla sanctorum*, Venetiis: Francisucus Lucensis et Bernardinus de Vitalibus, 1506 [=1507], f. [Q 7r]. U citatima paratekstova uspostavio sam klasičnu ortografiju, a uporabu velikog i malog slova te interpunkciju prilagodio sam suvremenom načinu pisanja. Sva isticanja su moja.

⁵ Gdje nije naznačeno drugačije, prijevodi su moji.

⁶ *Franciscus Lucensis de Consortibus ad lectorem*, u nav. izd. (4), f. [Q 7v])

Ali koji je to tiskar poput onoga slavnog Argusa, pa da mu usput ne bi promaknula i poneka mala pogreška? Kada sam čitajući korekturu opazio da se to i meni nedavno dogodilo, odmah sam se dao na posao da marno pribilježim sve ono što je odstupalo od izvornika te sam ta mjesta (kakva god bila) priložio svesku, zato da tebi u ovoj knjizi, barem kako sam ja mogao, ništa ne bi nedostajalo.

Istu brigu iskazuje Franjo Lučanin i u svojem izdanju *Pedeset priča, Evanđelistara i Dijaloga o Herkulu*:

Quoniam igitur utilissimas expertus sum, typis nostris excusi. [...] Quae autem errata impressorum incuria [*ex in curia*] deprehendimus, ea collato ipsius Maruli archetypo in fine annotavimus.⁷

Budući dakle da sam se uvjerio kako su vrlo korisne [misli na *Pedeset priča*, op. B. L.], otisnuo sam ih u svojoj tiskari. [...] Pogreške koje sam uočio na temelju usporedbe s Marulićevim izvornikom, a koje su nastale nebrigom tiskara, pribilježio sam na kraju.

Ceterum omnia ab archetypo deerrata (non omino, ut videbis, magni momenti fuerint) codici apposui, citato chartarum necnon versuum numero, ut ea facilius corrigi possint.⁸

Nadalje, sva odstupanja od izvornika (kao što ćeš vidjeti, nisu bila osobito važna) priložio sam svesku navodeći brojeve listova i redaka, da bi se lakše mogla ispraviti.

Errata quae in hoc opusculo ego presbyter Franciscus Lucensis, subcanonicus ecclesiae S. Marci, ab archetypo deviare comprehendi sic emendanda sunt.⁹

Pogreške za koja sam ja, svećenik Franjo Lučanin, potkanonik crkve sv. Marka, otkrio da se udaljuju od izvornika, treba ovako ispraviti.

Upozoravam na neke riječi u gornjim citatima koje su zapravo tehnički termini onodobnoga tiskarstva i humanističke filologije. *Archetypum* znači »predložak« (svaki tekst u odnosu na vlastitu rukopisnu ili tiskanu kopiju) ili »izvornik« (tekst koji je vjeran odraz auktorske volje). Izvornik može biti ispisan rukom auktora, pa je posrijedi autograf, ili rukom prepisivača uz auktorovu kontrolu, pa je posrijedi idiograf.¹⁰ *Impressum volumen* znači »tiskani svezak«; *codex* u doba tiskarstva može

⁷ *Franciscus Lucensis lectori felicitatem*, u: Marci M a r u l i *Quinquaginta parabole*, Venetiis: Laurentius de Rosis, s. a. [1510?], f. 31r.

⁸ *Franciscus Lucensis ad lectorem*, u: Marci M a r u l i *Euangelistarium*, Venetiis, Melchior Sessa, 1516, f. 151v.

⁹ Marci M a r u l i *Dialogus de laudibus Herculis*, Venetiis, Bernardinus de Vitalibus Venetus, 1524, f. [e iv r].

¹⁰ Za definiciju idiografa usp. A. S t u s s i, n. dj. (3), 93; Yorick G o m e z G a n e, *Dizionario della terminologia filologica*, Accademia University Press, Torino, 2013, 192-

biti ne samo rukopisni nego i tiskani svezak; glagol *relegere* u ovom kontekstu znači »kolacionirati, obavljati korekturu«, a *labecula* je »sitan propust«, »mala pogreška«.¹¹

Za našu svrhu ključno je utvrditi značenje prvoga termina. Grasolarijeve riječi *cum archetypo ipsius Maruli* i Lučaninova fomulacija *collato ipsius Maruli archetypo* nedvojbeno govore da nije riječ o nekom neodređenom predlošku, nego upravo o »Marulićevu izvorniku«. Istom se riječju u svojim pismima služi i sam Marulić:

Ista, quę nunc mitto archetypa nostra, postquam impressorum typis exscripta fuerint, nobis restitue, simul etiam aliquot exemplaria Euangelistarii nostri ad me mitte [...]

Taj nam naš izvornik što ga sada šaljem vrati pošto ga tiskari otisnu, a ujedno nam pošalji i nekoliko primjeraka našeg *Evandelistara* [...]¹²

Interim hoc ipsum Euangelistarium meum Tibi commendo et, si sua dignum inscriptione iudicaueris, ut quam primum imprimendum cures, oro; [...]. Ex libris autem, quos imprimi feceris, aliquot ad me nihil moratus transmittas uolo. [...] Interim archetypum meum Tibi habe, Tibi utere.

U međuvremenu, preporučujem Ti evo ovaj svoj *Evandelistar*, pa ako ocijeniš da je dostojan svog naslova, molim Te da se pobrineš da se što prije tiska. [...] Od knjiga pak što ih dadeš tiskati rado bih da mi ih pošalješ nekoliko bez čekanja. [...] Dotle moj izvornik imam za sebe, služi se njime za svoje potrebe.¹³

Možemo se, naravno, zapitati označuje li sintagma *archetypa nostra*, odnosno *archetypum meum*, Marulićev autograf ili možda ipak idiograf. Dosad su se proučavatelji na to pitanje malo osvrtnali. Neven Jovanović upozorio je na paratekstove Franje Lučanina, koji na kraju svojih izdanja Marulićevih djela daje *Errata te*,

193. Kao glasovit primjer može se navesti rukopis Vat. Lat. 3195, koji sadrži Petrarčin *Kanonijer*: dijelom ga je ispisao sam pjesnik (autografní dio), a dijelom njegov tajnik i pisar Giovanni Malpighini (idiografní dio); za osnovne podatke o tome usp. npr. F. B r a m b i l l a A g e n o, n. dj. (2), 38-39, 229-230.

¹¹ Za *archetypum* usp. Silvia R i z z o, *Il lessico filologico degli umanisti*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1973, 303, 308-309, 311, 317, 319; za *volumen* i *codex* usp. *ibid.*, 71, 75 (*volumen* obično označuje djelo koje se se sastoji od više »knjiga« – onako kao što Marulićeva *Institucija* ima šest, a *Evandelistar* sedam knjiga); za *relegere* usp. *ibid.*, 283-284 (u poglavlju koje nosi naslov: »Altri vocaboli per 'corregere'«). Za *labecula* u značenju »kleiner Fehler«, »Fehltritt« usp. Johann R a m m i n g e r, »labecula«, u: *Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700*, <www.neulatein.de/words/1/003353.htm> (pristupljeno 3. siječnja 2017).

¹² *Iacob. Grassol. 2* (25. VIII., s. a.), u: Marko M a r u l i ć, »Sedam pisama« (latinska pisma prir. i prev. Branimir Glavičić), CM I (1992), 48/49.

¹³ *Venerabili presbytero Francisco Lucensi cantori ecclesiae Venetae sancti Marci M. Marulus. S. P. D.*, u: Ev I, 411-412/43-44. U posljednjoj rečenici Glavičić u latinskom ispusta *meum*, što sam ovdje ispravio, a prevodi »moj rukopis«, što sam ovdje promijenio.

prema Jovanoviću, »izjavljuje da je složeni i prelomljeni tekst još jednom usporedio s autografom«. ¹⁴ Na Lučaninovu rečenicu u *Evangelistaru* isti se proučavatelj vratio i 2011, obrazlažući zašto izdanje iz 1516. smatra »izrazito autentičnim« te svoju stilističku analizu temelji upravo na njemu:

U prilog verzije iz 1516. govori njezina blizina Marulićevoj autorskoj volji. Tri su indicije za tu blizinu. Prvo, to je najranije poznato izdanje, pa je najveća vjerojatnost da mu je za predložak služio autograf (odnosno prijepis koji je sam Marulić priredio za tisak). Nadalje, renesansna Venecija s renesansnim Splitom komunicira ažurno; ažurnost je manje vjerojatna u slučaju splitskog dopisivanja s Baselom i Kölnom (bez obzira na kulturnu utjecajnost potonjih središta). Napokon, mletačko je izdanje prošlo korekturu, tijekom koje je otisak iznova uspoređen s predloškom. O tome svjedoči sam korektor, suizdavač i svojevrсни *ante litteram* urednik izdanja 1516, mletački svećenik Francesco Consorti iz Lucche. ¹⁵ [Dalje se citira Lučaninova rečenica sa f. 151v.]

Kako vidimo, ovdje Jovanović dopušta mogućnost da je kao tiskarski predložak poslužio »prijepis koji je sam Marulić priredio za tisak« (nije sigurno misli li time na idiograf). Iako nam idiografi Marulićevih djela nisu sačuvani, trag o njihovu postojanju možda bi se mogao vidjeti u jednom pismu Jacopu Grasolariju: *Interim beati Hieronymi uitam his diebus a nobis editam Tibi mittam, cum primum ab illis, quibus concessi transcribendam, habere potero.* (»U međuvremenu ću Ti poslati život blaženoga Jeronima što sam ga ovih dana napisao, čim ga mognem dobiti od onih kojima sam ga ustupio na prijepis.«). ¹⁶ Mislim, doduše, da ta zanimljiva rečenica ne govori o prijepisu namijenjenu tiskarima, nego da ukazuje na ranu rukopisnu distribuciju među zainteresiranim čitateljima. To proizlazi iz uporabe glagola *concedere* i iz podatka da se spominje više prepisivača (tekst je razmjerno kratak, pa nije vjerojatno da bi se ovdje mislilo na podjelu posla zbog opsežnosti). Ipak, valja s druge strane zapaziti zaključak Darka Novakovića o rukopisu *Vita diui Hieronymi*: »Riječ je nesumnjivo o Marulićevu autografu, a finoća upotrijebljena materijala i trud koji je uložen u razgovijetnost ispisa upućuju na to da je posrijedi primjerak koji je Marulić bio namijenio osobnoj knjižnici.« ¹⁷ Ako je doista tako, onda rukopis koji Marulić najavljuje Grasolariju nije onaj koji se danas čuva u Velikoj Britaniji. ¹⁸

¹⁴ N. J o v a n o v i ć, »Tipografske i tekstološke posebnosti Marulićeva *Dijaloga o Herkulu*«, CM XIII (2004), 67-86 (77).

¹⁵ I s t i, *Stilističko čitanje Marulićeva Evangelistara*, FF press, Zagreb, 2011, 128.

¹⁶ *Jacob. Grassol.* 3 (4. IV. 1507), u: M. M a r u l i ć, n. dj. (12), 50/51 (Glavičićev prijevod promijenio sam utoliko što *concessi transcribendum* ne prevodim »dao na prepisivanje«, što bi se moglo shvatiti kao nalog ili narudžba, nego »ustupio na prijepis«).

¹⁷ D. N o v a k o v i ć, »Novi Marulić: *Vita diui Hieronymi* (British Library Ms. Add. 18. 029), CM III (1994), 5-24 (6).

¹⁸ U ovom kontekstu zanimljiv bi mogao biti epigram Bartolomea M e r u l e *Ad scribas domini Marci (Pisarima gospodina Marka)* – kad bismo znali je li uistinu riječ o Maru-

U jednom slučaju ipak možemo biti sigurni da je tipografski predložak bio Marulićev autograf: riječ je o *Dijalogu o Herkulu*, koji je srećom sačuvan i u vlastoručnoj auktorovoj verziji i u mletačkom prvotisku iz 1524. Izravnu vezu rukopisne i tiskane inačice potvrđuje sudbina posvetne poslanice Tomi Nigeru. Dobro je poznato da se ta poslanica nalazi u autografu te da sadrži Marulićevu pohvalu Erazmu; no Erazmovo ime i pohvalne riječi nečija je ruka prekrizila gotovo do nečitljivosti, a prvo izdanje otisnuto je bez posvete.¹⁹ Iz toga bi se moglo zaključiti da je izdavač, odnosno urednik, u rukama imao autograf s cenzorskim intervencijama ili da je sam bio cenzor: kako bilo, odlučio je u tisku jednostavno izostaviti čitavu poslanicu Nigeru. Okolnost da je isto djelo sačuvano u autografu i prvotisku omogućila je – barem na tom jednom primjeru – da provjerimo pouzdanost mletačkih tiskara. Usporedbu je proveo Neven Jovanović, koji je utvrdio da prvotisk pokazuje (»zanemarimo li neizbježne slovne omaške«) razmjerno malen broj odstupanja od predloška: ukupno ih je šesnaest, a sva su k tomu sitna. Uz ogradu koja se odnosi na nevelik opseg uzorka (*Dijalog* ima samo tridesetak tiskanih stranica), proučavatelj je zaključio da se prvim Marulićevim izdavačima može vjerovati.²⁰

Iz svega rečenoga proizlazi da su prva izdanja Marulićevih latinskih djela slagana i korigirana prema autografima što ih je svojim izdavačima – kako vidimo iz pisama – slao sam Marulić. No čak i ako su u tim pošiljkama, barem ponekad, bili idiografi, nedvojbeno je da su tiskari radili iz predložaka koji su bili vjeran odraz Marulićeve auktorske volje.

Nema nikakva razloga za pomisao da bi s prvotiskom *Judite* bilo drugačije, pa njezin tekst možemo smatrati izravnim »prijepisom« s Marulićeva izvornika. Naravno, postavlja se pitanje kako to da prvotisk epa, slagan u mletačkoj tiskari, sadrži razmjerno malen broj slagarskih pogrešaka (našao sam ih stotinjak u ukupno 17.603 riječi, koliko ih djelo prema mojem brojenju sadrži).²¹ Odgovor će s jedne

liču i kakav je sadržaj epigrama. Na tu je pjesmu upozorio Leo K o š u t a, »Novi dokumenti o djelima Marka Marulića«, CM I (1992), 57-70 (bilj. 46 na str. 70).

¹⁹ Usp. Branimir G l a v i č i ć, »Marko Marulić i Erazmo Roterdamski«, LMD I, 9-16.

²⁰ Usp. N. J o v a n o v i ć, n. dj. (14), 76-82.

²¹ Točan broj pogrešaka teško je ustanoviti jer nije uvijek posve sigurno radi li se o tipografskom previdu ili o nedosljednosti Marulićeva slovopisa. Usporedba s brojem riječi, a ne s brojem slovnih znakova (prema mojem izdanju priređenom za ediciju *Stoljeća hrvatske književnosti*) provedena je iz praktičnih razloga: točan broj slovnih znakova u prvotisku *Judite* trebalo bi, zbog specifičnosti stare grafije, utvrditi ručnim brojenjem.

Neke od tiskarskih pogrešaka za ilustraciju navodi M. M o g u š, n. dj. (1), 84, točka 2; sve pak tiskarske pogreške koje je zamijetio on registrira u »Bilješkama«, n. dj. (1), 191-202. Pritom ih daje zajedno s bilješkama u kojima registrira namjerno izostavljanje grafema za foneme /m/, /n/, /j/ i za pokraćene riječi (n. dj. [1], 83-84, točka 1) te s bilješkama u kojima je »navedena originalna grafija onih Marulićevih primjera kojih transkripcija ponešto odudara od uobičajene« (n. dj. [1], 84); napokon, u svojim »Bilješkama« Moguš povremeno

strane ponuditi kolofon prvog izdanja, a s druge podatci o načinu rada mletačkih oficina Marulićeva doba.

1.2. Kolofon prvog izdanja *Judite*

Ovdje je važan »prvi kolofon« (ujedno *explicit*), sastavljen na hrvatskom, u kojem se spominje Petre Sričić Splićanin:²²

Ovdi svaršuju knjige Marka Marula Splićanina svarhu istorije svete udovice Judite, štampane u Bnech pomnjom i nastojan'jem Petreta Sričića Splićanina. Na svem Bogu hvala. Amen.

Iako je Sričićevo ime u marulologiji dobro poznato, a pisalo se i o važnosti kolofona, za našu svrhu korisno je okupiti dostupne podatke o vezama Marka Marulića i Petreta Sričića, a formulaciju iz kolofona pobliže razmotriti u svjetlu tiskarskih uzusa Marulićeva doba.

Petre Sričić unuk je onoga Petra Sriće koji se u dokumentima navodi kao *ser Petrus Srichia*, *ser Petrus de Lucaris*, *ser Petrus de Srichia* i koji je bio prijatelj Marka Marulića i njegove obitelji.²³ Taj Petar Srića, sin Tome, sina Nikole Srićina, obnašao je 1444. dužnost egzaminatora, a 1455, 1458, 1461. i 1477. bio

daje i transkripcije u izdanju *Judite* u knjizi Marko M a r u l i ć, *Versi harvacki* (ur. Marin Franičević i Hrvoje Morović, Čakavski sabor, Split, 1979).

Nas ovdje zanimaju samo očite tiskarske pogreške u prvotisku. Mogu ih ipak nije zamijetio baš sve; usp. *piřma* umj. *piřma* (tj. *pisma*) u prvoj rečenici posvete; *mnogilifu* umj. *mnogilife* (tj. *mnogi li se*) 2,220 (u Moguševu izdanju stih 529); *paterti* umj. *poterti* ili, još bolje, *potarti* 3,138 (780) (za moj ispravak *potarti* usp. graf. *potar* 2,16; *potarsci* 2,98; *potarti* 4,24; pa i *řarti* 6,334); *na naglaau* umj. *na glauu* bilj. uz 4,124 (1130); *řumgnem* umj. *řumgnen* 4,269 (1276); *iedam* umj. *iedan* 5,336 (1672); *O nafe ... utam nořsti* umj. *Ona je ... u tamnořti* 6,245 (1930).

²² »Drugi kolofon« je na talijanskom te daje grad, ime tiskara, ime naručitelja izdanja, datum tiska i ime aktualnoga dužda: »In Vinegia per Guilielmo da Fontaneto de Monteferrato ad instantia de maistro Marco libraro al signo del libro. Nel Anno del Signor MDXXI. Adi xiii. Agosto. Linclito Antonio Grimano Principe uiuente.« Formulacija »ad instantia de« najavljuje na čiji je zahtjev, pa i na čiji je trošak djelo objavljeno te odgovara latinskom *impensis*, *sumptu* ili *sumptibus* (usp. Brian R i c h a r d s o n, *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy*, CUP, Cambridge, 1999, 29). O knjižaru (zapravo nakladniku) Marku znamo, nažalost, samo ono što je priopćeno na frontispiciju i u kolofonu prvotiska *Judite*: njegova se knjižara nalazila u mletačkim Mercerijama i kao znak je imala okrunjenu knjigu.

²³ Pjesnik je toga starijeg Petra Sriću u više navrata ovlastio da njega sama ili njegovu braću zastupa u nekim pravnim poslovima (1476. i 1478); Marulić i Srića više su se puta zajedno pojavili kao svjedoci pri nekoj nagodbi i kupoprodaji (1479). Markovu ocu Nikoli pomogao je Petar Srića 1477. da na prijevazu uzme iz splitske kancelarije oporuku Srićine supruge Jakice, a kasnije je Nikolu štitio dvosmislenom izjavom na sudu. Usp. Cvito

je splitski sudac.²⁴ Budući da je prema Statutu grada Splita najniža dob za službu egzaminatora bila 25 godina,²⁵ Petar Srića morao se roditi najkasnije 1419, pa nikako ne može biti onaj koji se navodi u kolofonu izdanja iz 1521.²⁶ Petar Tome Nikolina imao je sina Franu, koji je pak imao sinove Jeronima, Ludovika i Petra: upravo ovaj posljednji jest Petre Sričić iz kolofona *Judite* (gdje je njegovo ime u genitivu zapisano ovako: *Petreta Srichichia Splichianina*).

O Marulićevoj bliskosti s pripadnicima obitelji svjedoči i podatak da je napisao latinsku pohvalnicu Petretovu ocu Frani i epitaf bratu Jeronimu.²⁷ Uostalom, s njima je bio i u rodbinskoj vezi: »prabaka Petra Sriće [vjerojatno se misli na Petreta Sričića, op. B. L.] bila [je] sestra bake Marka Marulića, a pripadale su rodu Geremia (de Chuchiulis).«²⁸ Marulić je očito imao povjerenja u Petreta Franina Sričića kad mu je povjerio brigu za tisak *Judite* (ne treba isključiti ni mogućnost da je inicijativu za tisak dao sam Sričić). Nažalost, o njemu znamo kudikamo manje nego o djedu mu Petru. No Petretova povezanost s Markom nastavlja se i nakon pjesnikove smrti. *Petrus de Lucaris* (zacijelo Petre Franin Sričić) nazočan je čitanju Marulićeve oporuke 8. siječnja 1524; tu je, doduše, naveden u službenoj funkciji, među brojnim inim svjedocima, kao jedan od dvaju gradskih sudaca.²⁹ O poštovanju pak što ga je Petre iskazivao prema pjesnikovoj uspomeni govori podatak da je *Petrus Lucharus* adresat Božičevićeve posvete uz *Život Marka Marulića Spličanina*:³⁰ tu se on oslovljava kao »jedinstveni štovatelj« Marulićev, ali

F i s k o v i ć, »Prilog životopisu Marka Marulića Pečenića«, u: *Baština starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split, 1978, 64-87 (67-68, 70, 72).

²⁴ Mario-Nepo K u z m a n i ć, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Književni krug, Split, 1998, 28.

²⁵ Usp. *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*, uvodna studija, prijevod i kazala Antun Cvitanić, latinski izvornik preslikan iz izdanja J. J. Hanela 1878, Književni krug, Split, 3 1998, 900 (= 284 Hanelove paginacije): *Reformationes, Cap. LXXII. De etate examinatorum*.

²⁶ Na to je nedavno izriječkom upozorio Milan I v a n i š e v i ć, »Promišljanje o rodovima Lukari u Splitu i Lukarević u Dubrovniku«, *Kulturna baština*, 41 (2015), 5-40 (18).

²⁷ Usp. LS 74 i LS 157. Frane B o ž i ć e v i ć sastavio je dvije nadgrobnice za Jeronima; usp. LXVIII. *Epitaphium Hieronymi Srichiae* i LXIX. *Epitaphium eisudem*, u: *Pesme Franja Božičevića Natalisa*, prir. Miroslav Marković, Izdavačka ustanova Srpske akademije nauka, Beograd, 1958, 112-113). Na tri komemorativne pjesme ispjevane u povodu Jeronimove smrti upozorio je D. N o v a k o v i ć, »Božičević i Marulić: jesmo li se prerano odrekli važnoga svjedoka?«, *Colloquia Maruliana VIII* (1999), 47-64 (58-60).

²⁸ Usp. M.-N. K u z m a n i ć, n. dj. (24), 28.

²⁹ Usp. *Marulićeva oporuka*, prir. i prev. Lujo Margetić; *Repertorium librorum i Inventarium librorum* prir. i prev. Bratislav Lučin, CM XIV (2005), 36/37 (za nadnevak otvaranja oporuke usp. 28/29).

³⁰ Na to je skrenuo pozornost D. N o v a k o v i ć, n. dj. (27), 49. Za tekst posvete v. Frane B o ž i ć e v i ć, *Život Marka Marulića Spličanina*, prir. i prev. B. Lučin, Književni krug Split – *Marulianum*, Split, 2007, 26-27.

doznaje se i da je to poštovanje dijelio s Mlečaninom Franjom Giulianijem, koji je, kako nas obavješćuje Božićević, bio pravi naručitelj životopisa.

Taj još uvijek zagonetni Mlečanin, kojeg poznajemo samo po latinskom obliku imena, *Franciscus Iulian(i)us Venetus*, auktor je niza paratekstova objavljenih u Marulićevim latinskim knjigama; u njima on pisca hvali i zdušno podržava objavljivanje njegovih djela.³¹ U svojoj proznoj popratnici *Franciscus Iulianius Venetus lectori felicitatem*, tiskanoj na kraju *Evandelistara* iz 1516, on najavljuje čitateljima novi Marulićev naslov *De imitatione Christi*; istu najavu čitamo i u Lučaninovoju popratnici na sljedećoj stranici *Evandelistara*; Lučanin to djelo spominje i u svojem obraćanju čitatelju uz *Pedeset priča* (1510?); sam Marulić o *De imitatione Christi* višekratno govori u pismima Jacopu Grasolariju.³² Iz toga je očito da je Franjo Giuliani bio u bliskim vezama s Marulićevim urednicima i nakladnicima.³³

Je li povezanost s Giulianijem ikako pridonijela pojavljivanju Petretova imena u kolofonu *Judite*? Drugim riječima, je li Sričić ušao u mletačke tiskarske krugove preko Giulianija? O tome možemo samo nagađati. No ovdje je kudikamo važnije pitanje što zapravo znači formulacija »pomnjom i nastojan'jem«, tj. kakva je bila Sričićeva uloga u objavljivanju prvotiska. Mirko Breyer kaže da Sričića »ovdje i u ostalim izdanima 'Judite' susrećemo kao izdavača«, Mihovil Kombol da je »prvo [izdanje] priredio za tisak Petar Sričić (1521.), drugo dubrovački knjižar Jacomo di Negri (1522.), a treće zadarski knjižar Jerolim Mirković (1523.)«; no ni jedan ni drugi ne objašnjava pobliže o čemu bi bila riječ.³⁴ Cvito Fisković (koji ne razlikuje Petra Tomina Sriću od Petreta Franina Sričića) naziva Petra Sriću Marulićevim mecenom, ali ujedno nagađa kako je pjesnik nekim prilikama stečenim 1516. »tiskao vjerojatno 'Juditu', 'Evangelistarium' i još nekoliko svojih kasnijih spisa«.³⁵

³¹ Usp. *Franciscus Iulianus Venetus lectori salutem, Quinq. parab.* 1510 (?); *Franciscus Iulianius Venetus Marco Marulo viro et doctissimo et optimo* (pjesma); *Franciscus Iulianius Venetus Francisco Lucensi, sacerdoti integerrimo* (pjesma); *Franciscus Iulianius Venetus lectori felicitatem*, sve u *Euang.* 1516. Pretiske ne navodim.

³² Usp. *Iacob. Grassol.* 2 (25. VIII., s. a.); *Iacob. Grassol.* 3 (4. IV. 1507); *Iacob. Grassol.* 4 (26. IV. 1515), u: M. M a r u l i ć, n. dj. (12), 48/49 (bis), 50/51.

³³ O tome da je Giuliani bio dobro upućen u Marulićev način života govori njegova prozna popratnica u *Evandelistaru*. O njezinu značenju usp. D. N o v a k o v i ć, n. dj. (27), 49-51.

³⁴ Usp. Mirko B r e y e r, »O tiskanim izdanjima Marulićeve 'Judite'«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 3 (1901), 66-70 (68); Mihovil K o m b o l, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945, 87. Kombol je dakako pomiješao imena u drugom i trećem izdanju, a njegov zaključak da su zadarski i dubrovački knjižar bili priređivači odnosnih izdanja pokazuje da nije imao jasnu sliku ni o njihovoj ni o Sričićevoj ulozi u tim izdanjima.

³⁵ Usp. C. F i s k o v i ć, n. dj. (23), 68, 72. Fiskovića ispravlja Mirko A. Usmiani, podsjećajući da je Marulić imao nakladnika, koji je preuzimao troškove tiska, ali i zaradu od prodaje; usp. M. A. U s m i a n i, »Marko Marulić (1450-1524)«, *Harvard Slavic Studies*,

I Augustin Stipčević vidi Sričića kao mecenu.³⁶ Ipak, iz popisa za plaćanje poreza iz 1528. Kuzmanić zaključuje da je imovno stanje Petreta Sričića bilo vrlo skromno.³⁷ Stoga je upitno bi li on mogao podnijeti novčani teret tiska, čak i kad ne bismo znali da je financijer po svoj prilici bio mletački knjižar Marko.³⁸ Štefanić mu pripisuje nešto drugačiju ulogu: pretpostavljajući (danas znamo: pogrešno) da je riječ o Petru Srići, koji je već bio potvrđen zastupnik obitelji, on zaključuje kako je on »i sada bio posrednik koji je mletačkom nakladniku dao na štampanje ‘Juditu’ a možda se brinuo i za slog«.³⁹

Mislim da je Štefanić – bez obzira na to što nije mogao razlikovati mlađeg Sričića od starijeg Sriće – dobro naslutio ulogu Petreta Sričića u nastanku prvotiska. Naime, ako riječi »štampane u Bnecih pomnjom i nastojan’jem Petreta Sričića Spličanina« prevedemo na latinski, dobit ćemo: *impressi [sc. libri] Venetiis, cura et diligentia [ili: industria] Petri Srichiae [ili: de Lucaris, ili: Luchari] Spalatensis*. Ta formulacija vrlo je slična onima što ih čitamo u latinskim kolofonima Marulićevih knjiga: *Venetiis, industria ac summa diligentia Francisci de Consortibus Lucensis, sacerdotis integerrimi (Evandelistar, 1516); Venetiis, industria Francisci Lucensis, sacerdotis optimi (Pedeset priča, 1517)*.⁴⁰ Petre je Sričić, dakle, u tiskanju *Judite* imao istu ulogu koju je Franjo Lučanin imao za spomenuta dva latinska djela: bio je njezin urednik, a možda i suizdavač; po analogiji mogli bismo zaključiti da se on uistinu »brinuo za slog«, tj. da je preuzeo na sebe, među inim, i korekturu.⁴¹ Jedna od prvih zadaća vjerojatno mu je bila da u Mlecima pronađe

3 (1957), 47, bilj. 131. Podsjećam da se u kolofonu *Evandelistara* iz 1516 (*impensis vero Melchioris Sesse*) jasno govori tko je uložio novac u tiskanje te knjige.

³⁶ Usp. Augustin S t i p č e v i ć, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 32.

³⁷ Usp. M.-N. K u z m a n i ć, n. dj. (24), 28.

³⁸ Usp. ovdje bilj. 22.

³⁹ Usp. V. Š t e f a n i ć, n. dj. (1), 151-152. Štefanić svoju pretpostavku o tome da se za slog nije brinuo sam Marulić argumentira zapažanjem kako je »god. 1521. naš pjesnik bio već star i bolestan, jer je baš tada, t. j. dne 14. srpnja 1521. pravio svoju oporuku«. *Judita* je doista tiskana mjesec dana kasnije, tj. 13. kolovoza 1521., pa je bliskost datuma zanimljiva, no uz Štefanićev zaključak treba ipak dodati dvoje. Prvo, na početku oporuke Marulić za sebe kaže da je »još uvijek zdrav duhom i tijelom«; drugo, za slog njegovih latinskih knjiga, objavljivanih u prethodnih petnaestak godina, uvijek su se, kako smo vidjeli, brinuli drugi – mletački nakladnici i urednici. Bez obzira na to je li inicijativa za tisak potekla od Marulića (što mi se čini vjerojatnijim) ili možda od Sričića, urednik njegove hrvatske knjige morao je biti netko tko dobro zna jezik na kojem je napisana.

⁴⁰ Usput napominjem da u *Naslidovan’ju* Marulić imenice *cura, sollicitudo* i sl. prevodi kao »pomnja«, a imenice *studium* i *diligentia* kao »nastojan’je«. Usp. »Rječnik«, u: Marko M a r u l i ć, *Od naslidovanja Isukarstova i od pogarjenja taščin segasvitnjih*, priredili Zvonimir Kulundžić i Julije Derossi, Nadbiskupija zadarska – Sveta baština, Zadar – Duvno, 1989, 180, 169.

⁴¹ Drugačije, ali bez argumenata, Josip Vončina: »(...) za pjesnikova života tiskana je samo *Judita* (i to triput; prvotisak 27). To pak znači da je njezin tekst [tj. slog, op. B. L.] po

tipografske majstore s istočne obale Jadrana, koji su kudikamo lakše i točnije od mletačkih mogli čitati i u olovo slagati Marulićev hrvatski rukopis.⁴²

2. Marulićev *usus scribendi*

Dosad je priređivačka vrijednost *Judite* bila razmatrana na temelju vanjskih podataka – onih koji se tiču okolnosti tiska i onodobnih tiskarskih postupaka. Vrijeme je da se pozabavimo samim tekstom, tj. njegovim ortografskim, jezičnim i metričkim svojstvima.

I prethodni su proučavatelji sporadično uočavali Marulićev *usus scribendi*, ne imenujući ga, doduše, tako, nego razmatrajući neke, mahom leksičke, Marulićeve osobitosti, i to kao moguće argumente za atribuciju pojedinih tekstova. Evo tek nekoliko primjera: J. Vončina upozorio je na Marulićeve hapakse *ozoja*, *začinjavac*;⁴³ Dragica Malić istaknula je kako su »vrlo frekventne Marulićeve riječi *poni* ('dakle'), dvojinjski zamjenički oblici *naju*, *vaju* (umj. Gmn. i Amn. *nas*, *vas*

svoj prilici provjerio sam Marulić. Njegovoj su pažnji možda izbjegle tek tiskarske greške (...)«; Josip Vončina, »Napomene o ovom izdanju«, PR, 20. Ovdje nije naodmet podsjetiti kako je u 15. i 16. st. teško razlikovati uloge osoba koje sudjeluju u objavljivanju knjige, napose zato što se uloge izdavača, urednika, korektora, tipografa, pa i knjižara i sponzora često preklapaju; usp. B. R i c h a r d s o n, n. dj. (22), 29, 33, 34; i s t i, *Print Culture in Renaissance Italy: The Editor and the Vernacular Text, 1470-1600*, CUP, Cambridge, 2011, ix-xii. Prema Jovanoviću, Franjo Lučanin je »korektor, suizdavač i svojevrsni *ante litteram* urednik izdanja [*Evangelistara*] 1516«; usp. N. J o v a n o v i ć, n. dj. (15), 128. Prema bazi podataka *Edit 16: Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo*, Guglielmo da Fontaneto je »tipografo ed editore«; usp. <http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ima.htm> (pristupljeno 12. prosinca 2016).

⁴² Dobro je poznato da su u kozmopolitskom gradu, ujedno mnogojezičnom tiskarskom središtu, kakva je bila Venecija na prijelazu iz 15. u 16. st., poslove korigiranja (možda i slaganja) teksta obavljali urednici, tipografi i korektori iz raznih zemalja, koji su radili upravo na knjigama što su se tiskale na njihovu materinskom jeziku (kadšto i pismu drugačijem od latinice). Usp. *Il libro nel bacino adriatico (sec. XV-XVIII)*, ur. Sante Graciotti, Leo S. Olschki, Firenca, 1992; *Le civiltà del Libro e la stampa a Venezia. Testi sacri ebraici, cristiani, islamici dal Quattrocento al Settecento*, ur. Simonetta Pelusi, Il Poligrafo, Padova, 2000 (osobito u tom zborniku članak S. P e l u s i, »Il libro liturgico veneziano per serbi e croati fra Quattro e Cinquecento«, 43-52 [44-45]). Najpoznatiji domaći primjeri zacijelo su Blaž Baromić i Bernardin Splićanin: Baromić se kao korektor navodi u kolofonu glagoljskoga brevijara objavljenoga 1493. u Veneciji, u tiskari Andree Torresanija (»Svršenije brvijali hrvackih štampani v Benecih po meštrê Andrêje Torižanê iz Ažulê, korežani po pre Blaži Baromići kanonigi crikve senjske«); Bernardin Splićanin »popravio je i pozorno korigirao« poslanice i evanđelja na ilirskom jeziku, kako stoji u latinskom kolofonu latiničkoga lecionara što ga je 1495. u Mlecima tiskao Damjan iz Milana (*Emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem. Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem*).

⁴³ J. V o n č i n a, »Na tragu pravome piscu«, CM III (1994), 139-149 (144-145, 146).

i posvojnih zamjenica *naš, vaš*), pa stari oblici imenica *kami, plami*, zatim *čuti se* (u značenju ‘osjećati se’ i ‘čuvati se’), *goraŋi* (‘gornji’), *minovati* (‘prolaziti’) [...].⁴⁴ Amir Kapetanović ukazao je na neke jezične i kolokacijske značajke karakteristične za Marulića.⁴⁵

Na vrijednost prvog izdanja *Judite* kao najpouzdanijega izvora za poznavanje Marulićeve (orto)grafije i jezika upozorio sam na nekoliko pojedinačnih primjera.⁴⁶ Jasno je to – govoreći o grafijskoj i ortografskoj razini – izrekla D. Malić

Kako je *Judita* vremenom objavljivanja, a vjerojatno i Marulićevom osobnom pripremom predložka za objavljivanje, njemu najbliža, logično je pretpostaviti da je ona najbolji pokazatelj Marulićeva grafijskog sustava i njegovih pravopisnih načela i postupaka. Svi se ostali prepisivači njegovih djela ponešto udaljuju od njega, svaki na svoj način. Proučavanje izvorne Marulićeve grafije, odnosno u nedostatku Marulićevih hrvatskih autografa – grafije *Judite*, trebao bi biti zaseban istraživački zadatak.⁴⁷

Prihativši se priređivanja Marulićevih hrvatskih tekstova za ediciju *Stoljeća hrvatske književnosti* zaključio sam da u priređivačkom poslu moram ponovno pregledati sve rukopise onih djela koja sam uvrstio u izbor, a u uspostavi teksta osloniti se, gdje je god to moguće, na prvotisak *Judite*. Za to je, dakako, bilo potrebno utvrditi Marulićev *usus scribendi* kako se očituje u prvotisku. Nije mi bio cilj da taj *usus* utvrdim sveobuhvatno, nego da pribilježim one pojave koje su bile korisne u rješavanju dvojbi i nedoumica pri uspostavi teksta ostalih hrvatskih pjesama. Ipak, iz popisa koje podastirem proizlaze tri važna zaključka. Prvo, brojna dosljedna rješenja u prvotisku *Judite* potvrđuju kako je Marulić posjedovao barem djelomično uspostavljen grafijsko-ortografski sustav,⁴⁸ a razabire se i prilično usustavljen morfološki i leksički repertoar. Drugo, uz jednoznačna, potpuno dosljedna rješenja, postoji i znatan broj dubleta. Treće, u versifikaciji pjesnik se dosljedno držao nekih posve jasnih načela.

⁴⁴ D. M a l i ć, »Zašto *Margarita* nije Marulićeva?«, CM XIX (2010), 185-218 (205, 216).

⁴⁵ A. K a p e t a n o v i ć, »Versificirana biblijska pripovijest o Esteri (XVI. st.) u kontekstu hrvatske srednjovjekovne književne baštine i Marulićeva pjesničkoga kruga«, CM XX (2011), 5-30 (14-17; usp. i bilješke uz izdanje teksta *Od istorije Estera*, *ibid.*, 24-29).

⁴⁶ B. L u č i n, »Prinosi tekstu i tumačenju Marulićeve *Suzane*«, CM XII (2003), 145-161 (150, 153, 154, 157).

⁴⁷ Dragica M a l i ć, »Marulić i crkvenoslavenska tradicija«, CM XVIII (2009), 161-206 (163).

⁴⁸ To se, uostalom, vidi već iz Maretićeva pregleda; usp. Tomo M a r e t i ć, *Istori-ja hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (Djela JAZU, knj. IX), JAZU, Zagreb, 1889, 11-14. Nedosljednosti je registrirao M. Moguš u »Bilješkama« uz svoje izdanje; usp. *Judita*, 191-202; također M. M o g u š, n. dj. (1), 84, točka 2.

Pravopisne i leksičke pojave daju se iz praktičnih razloga abecednim redom;⁴⁹ za svaku se donose statistički podatci, pri čemu »prekrižena nula« znači da varijanta nije potvrđena u *Juditi* (ali jest u nekom od rukopisa).⁵⁰ Ako u *Juditi* postoji samo jedna potvrda, ona se izrijekom navodi, a u zagradi se daje broj pjevanja i stiha. Potvrde se gdjekad daju i kao primjeri, radi jasnoće.

2.1. Jednostruka rješenja u *Juditi*

čarljen- 8 : čerljen- 1⁵¹

čem 2 : čen Ø

človik 9 : čovik 1⁵²

čtiti [= čitati] 3 : štiti Ø

čtiti/čtovati [= štovati] 17 : štiti/štovati Ø

dilj(a) (*prij.*) 5 : dil Ø

ditca 7 : dica Ø

-dši (*gl. pril. proš.*) 6 : -dči Ø

egipski 5 : egiptski Ø

isčuditi 1 (6,172) : iščuditi Ø : izčuditi Ø

isk- (*od iz+k-*) 5 : izk- Ø

isp- (*od iz+p-*) 6 : izp- Ø

je (3. *jd. nenagl. prez. gl. biti*) 156 : j' Ø

-jen / -jen'je (*gl. prid. trp. / gl. im. od gl. na -diti*) 7 : -djen'je Ø

jest (3. *jd. nagl. prez. gl. biti*) 16 : jes' Ø

Jeruzolim / jeruzolimski 19 : Jeruzolim / jeruzolimski Ø

k b- 4 : g b- Ø

klek- / poklek- 2 : klak- / poklak- Ø

lahk- / polahk- 2 : lak- / polak- Ø

-ljiv(o) 4 : -njiv(o) Ø

⁴⁹ Tu i tamo identificirana je i poneka pojava koja pripada drugim slojevima, kao što je tvorba glagolskog priloga prošlog, što pripada morfologiji, ili redosljed nenaglasnica (klitika), što dakako pripada redu riječi.

⁵⁰ Ovdje nije moguće dati evidenciju svih takvih inačica u svim rukopisima. To se može učiniti samo u kritičkom izdanju hrvatskih tekstova. Kao ilustracija ovdje se u **Prilogu** objavljuju dva Marulićeva teksta s kritičkim aparatom.

⁵¹ Zacijelo je i u tom jednom slučaju (graf. *cerglena*, 1,232) trebalo biti *carglena*; pojavu tumačim kao tiskarsku pogrešku, pa je odnos zapravo: čarljen- 9 : čerljen- Ø.

⁵² Zacijelo je i u tom jednom slučaju (graf. *chouich*, 6,33) trebalo biti *clouich*; pojavu tumačim kao tiskarsku pogrešku; tako, s potanjim objašnjenjima, već Josip V o n č i n a, »'Prominila je lice' Marulićeva Judita«. Marko Marulić: 'Judita'. Splitski književni krug. Sabrana djela Marka Marulića. Opera omnia, knjiga prva. Priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš. Split, 1988«, *Forum*, 19 (1990), 9, 506-514 (510-511). Odnos je dakle: človik 10 : čovik Ø.

ljubva / ljubven 3 (2/1) : ljuba / ljuben Ø
 meni 8 : mani Ø
 nadh- 2 (nadhodi, nadhaja) : nath- Ø
 ner se 3 : neg se Ø
 nī 24 (od toga 2 u prozi) : nije Ø
 nitkor / nitkore 16 (11/5) : nikor / nikore Ø
 ockvarniti 8 : oskvarniti Ø : odckvarniti Ø
 odk- (*od od+k*) 12 (*npr.* odklopi, odkriv) : otk- Ø (*drugo je otk- od od+tk[ati]*) 2)
 odp- 7 : otp- Ø
 ojme 5 : hojme Ø
 olahčati / polahčati 2 : olakčati / polakčati Ø
 otc-/otč- (*od otac*) 6 : oc- Ø
 pečal- 4 : pečao- Ø
 pješ / pje / opje (*od piti / opiti*) 4 : pije / opije Ø⁵³
 pleća / pleće 4 : pleći Ø
 počan (*gl. pril. proš.*) 2 : počam Ø
 počn- (*od počati*) 3 : počm- Ø
 počten / počteno / počten'je 8 : pošten / pošteno / pošten'je Ø
 počtiti / počtovati (= štovati) 7 : poštiti / poštovati Ø
 pokol 9 : pokla Ø : pokle Ø : pokli Ø
 putem 2 : putom Ø
 radosn- 3 : radostn- Ø
 rasp- (*od raz+p-*) 2 (raspitelj, raspade) : razp- Ø⁵⁴
 razs- + vokal (*od raz+s- + vokal, npr.* razsarjeni, rzsut) 9 : ras- Ø
 s njom 7 : s njon Ø⁵⁵
 s nj- 23 : š nj- Ø⁵⁶
 s r- 5 : z r- Ø
 s ž- 2 : sa ž- Ø
 sartce 15 : sarce Ø
 sartčen 1 (*Posveta*) : sarčen Ø⁵⁷

⁵³ Transkripciju *pje* (a ne *pije*) jamči rima s *nal'je* (5,91-92), transkripciju *opje* (a ne *opije*) rima s *osje* (5,93-94).

⁵⁴ Drugo je *raspa* 4,280 (G jd. od *rasap*). N nije potvrđen, pa ne znamo bi li Marulić pisao *rasap* ili *razsap*. Usp. sljedeći primjer (razs- + vokal).

⁵⁵ Sličan je primjer *sa mnon* 3 : *sa mnon* 1 (4,78), u kojem *sa mnon* tumačim kao tiskarsku pogrešku, pa bi odnos zapravo bio: *sa mnom* 4 : *sa mnon* Ø.

⁵⁶ U ovom i prethodnom primjeru Marulićeva grafija u *Juditi* ne omogućuje sigurnu odluku između transkripcije *s nj-* ili *š nj-*; grafem <š> može označavati foneme /s/ i /š/. Ovdje slijedim dosadašnje izdavače. Slično vrijedi za *usč-* ili *ušč-* (v. niže).

⁵⁷ *Sartc-* i *sartč-* iza kojih slijedi vokal imaju ukupno 16 potvrda. Zaseban je slučaj *sarčno* (pojednostavnjen težak konsonantski sklop u *sartčno*) sa samo jednom potvrdom (3,334): »Sarčno na nas zvanje da ga se bojimo«.

slišati 23 : slušati Ø⁵⁸
 spasen / spasen'je (gl. prid. trp. / gl. im.) 2⁵⁹ : spašen / spašen'je Ø
 svagdan (= danomice) 3 : svakdan Ø⁶⁰
 urešiti, urešen'je 6⁶¹ : uresiti Ø⁶²
 usč- (od uz+č-) 2 : ušč- Ø : uzč- Ø
 ustez/ž- 5 : uztez/ž- Ø
 uzvišiti 5 : uzvisiti Ø
 vam (zam. D mn.) 10 : van Ø
 visina 3⁶³ : višina Ø
 z b- 11 : s b- Ø
 zemljom 3 : zemljon Ø

2.2. Dvostruka rješenja u *Juditi*

-al (gl. prid. rad.) 22 : -ao 4 (2 puta u stihovima radi broja slogova, 2 puta u bilješkama)
 ciniti 1 (6,250) : sciniti 1 (4,129)
 će te / ti / t' 8 : t' će 1 (2,83) : te / ti će Ø
 dokla 15 : dokle 1 (6,212 bilj.)
 godi 11 : godir 5
 grob 6 : greb 2
 ime 7 : jime 1 (Čat' jime?, graf. *Catgime*, 4,172)
 imiti 21 : imati/iman'je 19 : jimiti 3 (graf. *gimiti*) : jimati Ø
 ist- (od iz+t-) 5 : izt- 1 (izteže, graf. *izteze*, 6,376 bilj.)
 istorija 4 : historija 5⁶⁴

⁵⁸ Usp. *Od slavića* 249 *poslušā* (u rimi s *okuša, duša*).

⁵⁹ Graf. *spafena* (5,162), *spafenie* (6,36).

⁶⁰ Usp. *svak dan* (= svaki dan), *Suzana* 77; *Anka Satira* 8.

⁶¹ Graf. *urefciti, urefcenie*. Iznimka je – ipak, na kraju riječi, a ne između vokala – graf. *ures* za *ureš'* (2. jd. imper., 3,360), u rimi s *greš – umreš – napreš* (graf. *gres – umres – napres*, 2. jd. prez., 3,359,361,362)

⁶² Drugo je *uresit* (pridj.) 1, *uresi* 2 (D jd. od *ureha*), graf. *urefita* (4,312), *urefi* (4,97 bilj., 4,101).

⁶³ Graf. *uifina*.

⁶⁴ A. Kapetanović upozorio je da se lik *istorija* pojavljuje samo u paratekstovima: u glavnom naslovu (na frontispiciju), u naslovu *Istorija sva na kratko...*, u naslovu pred prvim pjevanjem i u kolofonu; to ga je navelo na pomisao »da ti (svi) dodaci možda ipak nisu izravni plod Marulićeva pera«; usp. A. K a p e t a n o v i ć, n. dj. (45), 24, bilj 48. Smijemo li pomisliti da ti dodatci potječu od Petreta Sričića? Zvonimir Kulundžić, doduše u drugačijem povodu, Sričiću pripisuje tekst na naslovnici i kolofon: »Međutim, iako je činjenica da na naslovnoj stranici *Judite* (1521), i u njenom kolofonu stoji *Marco Marulo*, izgubilo se iz vida da na početku posvete Dujmu Balistriliću, kao i na početku samog teksta *Judite*, stoji

izgubiti 5 : zgubiti 10⁶⁵
 izhod- 2 : ishod- 1 (5,26)
 jim (*zam. D mn.*) 28 (graf. *gim*) : im 3 (graf. *im*)
 jih 75 (graf. *gih*) : ih 5 (graf. *ih*)
 meč 16 : mač 3
 more (3. *jd. prez.*) 24 : može 2 (*od toga 1 u rimi s Bože*)⁶⁶
 ner / nere 39 (33/6) : nego 5 : neg Ø
 nesmirn- 2 : nesmern- 2 (*oba puta u rimi s Olofern-*)
 poča- 7 : poče- 2 : uče- Ø
 pre- (*prid. i pril. uvećanice*) 11⁶⁷ : pripun 1 (1,89), pripuni (*augmentativni gl.*) 1 (4,163)
 prez 19 : brez 2
 rasč- 1 (rasčinjen'je, 2,286) : razč- 1 (razčinjati, 5,194)
 rast- (*od raz+st-; npr. rastavi*) 3 : 1 (razstoj, *prid.*, 4,11)
 rast- (*od raz+t-; npr. rastvardi, rasteče*) 5 : razt- 2 (raztarka 5,144; raztirat 6,24)
 s z- 2 : sa z- 1 (sa zvzdami, 1,278)
 totu 5 : totuj 1 (4,272) : toti Ø
 ush- (*od uz+h*) 2 : uzh- 1 (uzhode, 1,145)
 -ver- 11 (*im., pridj., gl. od vera, tj. »vjera«*) : -vir- 10 (*od toga im. vira 5 : vera 1 [3,320]; pridj. verni 6 : virni 1 [6,310, u rimi s pirni]; im. neverniku 1 [5,336] : nevir- Ø*)
 zali 1 (5,113) : zlih 1 (6,270)
 z d- 11 (*I jd. ili mn., npr. z družbom, z divicami*) : s d- 1 (s diždi, 3,226)⁶⁸
 zg- 54 : sg- 2

Marko Marulić (*Marco Marulich*), do čega je došlo najvjerojatnije tako da je svoje ime u ta dva svoja teksta stavio sam Marulić, a na naslovnu stranicu i u kolofon u samoj tiskari stavio ga je urednik tog izdanja Petar Sričić [*sic*]; Z. K u l u n d ž i ć, »O prvom, nepoznatom nam, izdanju Marulićeve 'Judite'«, u: *Ta rič hrvacka starinska naša draga... ča zvoni kroz stolića*, Nezavisna autorska naklada, Zagreb, 1977, 1-78 (2). Kulundžić griješi utoliko što na naslovnici i u kolofonu zapravo ne stoji *Marco Marulo*, nego *Marca Marula*, a taj genitiv potječe od nominativa *Marco Marul*, a ne *Marco Marulo*; to je posve razvidno iz završnih stihova *Spovidi koludric od sedam smartnih grihov* (»I vidit češ Marko Marul / Toj učeći da nī zarul«, 517-518), iz imena pastira u Zoranićevim *Planinama* (»Tuj ti pastir jedan pri rici sideći, / ki biše Marul zvan, pojaše mileći«, Dvorkovi stihovi u *Cap. XVI.*), iz Hektorovićeve pohvale u *Ribanju i ribarskom prigovaran'ju* (»Marul Marko« 773, »Marko Marul« 789, »Marul« 801), itd. Ipak, vrijedno je pozornosti Kulundžićevo zapažanje da se lik *Marul*, a ne *Marulich*, pojavljuje u paratekstovima koji su možda nastali izvan auktorske kontrole.

⁶⁵ Ovdje dakako ne računam *zgubiti* (s devet potvrda) u značenju »pogubiti«, »ubiti«.

⁶⁶ Ovamo ne pripada *mož'* 4,18 jer je tu posrijedi 2. *jd. prez.* ('možeš').

⁶⁷ To su (abecedno): *prečist, prehitro, prejak, prejedva, prelip, premožan, premudar, preohol, presvet* (2 puta), *preveran*.

⁶⁸ Ovamo naravno ne pripada *z dvanjak* (5,281), gdje je *z* prijedlog *iz* s genitivom, a ne *s* s instrumentalom.

z gor- (*od im*, gora) 2 : s gor- 1 (s gore, 3,40)
z grajani 1 (*Ča se u kom libru uzdarži*) : s gradskim 1 (3,36)

2.3. Metričke pravilnosti u *Juditi*

Pojave u *Juditi* ni ovdje se ne analiziraju obuhvatno; razmatraju se samo one koje su se pokazale korisnima pri uspostavi teksta drugih hrvatskih pjesama.⁶⁹ To su u prvom redu metričke figure, koje se u prvotisku epa pojavljuju tako dosljedno da ih valja smatrati pouzdanim znakom auktorskih preferencija.⁷⁰

2.3.1. Metrički tretman lične povratne zamjenice se

Lična povratna zamjenica uvijek se piše u punom obliku (*se*), a ne u elidiranom (*s'*).⁷¹ Statistika je uvjerljiva: *se* 296 : *s' Ø*.⁷² Kad mu je zbog broja slogova to u prekomjerno, Marulić se služi sinalefom (ukupno sam našao 22 takve sinalefe).

⁶⁹ O važnosti metrike za uspostavu teksta usp. F. B r a m b i l l a A g e n o, n. dj. (3) i A. S t u s s i, n. dj. (3). Oboje se posebno osvrću na metričke figure – dijalefu, sinalefu, dijerezu i sinerezu (sinizesu).

⁷⁰ Metričke figure definiraju se kao postupci kojima se regulira broj slogova u stihu. To su sinalefa, dijalefa; sinizesa, dijereza. Po načelu regulacije broja slogova srodne su im elizija i sinkopa, iako one, strogo govoreći, ne pripadaju u metričke pojave nego u figure dikcije. Usp. Sandro B o l d r i n i, *Gli strumenti della poesia. Guida alla metrica italiana*, Il Mulino, Bologna, 1996, 44, § 59; Krešimir B a g i ć, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2015, 93-94, 300-301.

⁷¹ Termin elizija ovdje rabim u obuhvatnijem smislu, tj. označujem njime svako izostavljanje vokala na kraju riječi, bez obzira na to počinje li sljedeća riječ vokalom (elizija u užem smislu) ili konsonantom (apokopa). Usp. K. B a g i ć, n. dj. (70), 93-94, 58-61.

⁷² Postoji prividna iznimka: »Jeda s' ne proskoče protivnici naprid« (2,131). Ipak, nije posrijedi – kako sam prvotno mislio – elidirana povratna zamjenica *se* (od pretpostavljenoga – zapravo nepostojećega – povratnoga glagola *proskočiti se*), nego se tu pojavljuje elidirano pleonastičko *si* (D jd. zam. *sebe*). Za ovo objašnjenje srdačno zahvaljujem dr. Amiru Kapetanoviću, koji mi je ukazao na više takvih pojava (elidiranih i neelidiranih) u srednjovjekovnim tekstovima; usp. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*, prir. Amir Kapetanović, Dragica Malić i Kristina Štrkalj Despot, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2010, 363, stih 53 (»jeda s' budeš kako moći« ; 397, stih 183 (»jeda si se na nas smili«); 521, stihovi 235-236 (»I tadaj si tužna steći, / eto Ivan glas noseći«), itd. AR ima glagol *proskočiti se*, ali samo sa spomenutom (očito pogrešno shvaćenom) potvrdom iz *Judite*. U *Juditi* nalazim još jednu potvrdu za takvo pleonastičko *si*: »Jeda s' odrene van Bog saržbu tu od nas« (3,245). Za pleonastičko *si* kod čakavaca usp. i AR, s. v. *sebe*; među primjerima koji se tu navode izdvajam onaj iz *Lekcionara* Bernardina Splićanina: »A težak odgovarajući reče niemu: Gospodine, puščaj ju jošće ovoga godišća, neka dire ju okopam i zaspu gnojem, jeda si bude roditi, ako li bude li ne roditi, onda ju hoćeš jure podsici«; *Lekcionarij Bernardina Spljčanina, po prvom*

Primjeri:

1,186	Na njih se [^] obzirući uzmitahu batom.
1,278	Rekal bi se [^] oraše nebo sa zvezdami
2,84	Ter mni da je takov da ga se [^] i smart boji.
2,85	Da ovi li koji daje se [^] oholosti,
2,161	Ne daj da se [^] izbavi milih sinak mati
2,216	Čudi se [^] i starši vās, i gnjivan bi zatoj.
2,330	Ki se [^] oholu bahu svit dat usiluje,
3,17	Uzdaje se [^] u gore al' u bogu nikom
3,203	Stav'mo se [^] u volju njih: ali će skratiti

Ostale potvrde: 3,233; 4,73; 4,76; 4,134; 4,187; 5,70; 5,157; 6,30; 6,216; 6,268; 6,274.⁷³

Dakako, postoje brojni slučajevi kad *se* i sljedeći vokal ostaju u dva zasebna sloga, tj. sinalefa nije potrebna:

1,31	I ki se ^v uzvodi u višu oholast,
1,36	Jer se ^v oholiše, izgubiše mnoga.
1,46	Od koga nahoj bi hrabro da se ^v arva;
1,96	Onamo, ovamo, ciri se ^v i reži,
1,100	Posažmi očima, da san se ^v odvraća,
1,309	Nit bi se ^v oziral bižeći noć i dan.
2,60	Kino se ^v ogluše dat se sili jakoj.
2,101	Dili se ^v od tih gor, sobalsku Siriju
2,172	Tko je ta ki sobom more se ^v obranit?
2,277	Jere se ^v arviše za nje vazdi Bog njih,
itd.	

izdanju od god. 1495. [prir. Tomo Maretić], (Djela JAZU, knj. V), JAZU, Zagreb 1885, 139 (isticanje moje).

⁷³ Sinalefa je u *Juditi* i inače česta. Navodim samo po jedan primjer iz svakog pjevanja:

1,275	A niki ^u citari zvoneći pojaše,
2,278	Nigdar ne [^] izgubiše, ner kad grih sape jih;
3,22	Zadit će naš kosor i tebe ^u rubo tač!
4,120	Toko lipa biše i ^u takovu svitu (Ne: »biše ⁱ «, jer sinalefa nikad ne prelazi preko cezure)
5,70	Vidi Judit, izvan urehe na se [^] usteg
6,354	Olofernja [^] oholost kim se oružava,

2.3.2. Metrički tretman nenaglašenoga 2. lica jednine prezenta glagola *biti* (*si*)

Kad se u *Juditi* pojavi *s'*, onda je posrijedi elidirani lik 2. jd. prez. gl. *biti* (*si* > *s'*). Potvrde su samo dvije, ali one pokazuju da Marulić ovdje sinalefu ne prihvaća:

1,5	Ti <i>s'</i> on ki da kripost svakomu dilu nje
3,70	Ki <i>s'</i> u gornjem raju, slava ter dika nam.

Judita sadrži i šesnaest mjesta na kojima riječ iza *s'* počinje konsonantom:

1,13	Da ti <i>s'</i> nadasve svet, istinni Bože moj,
1,151	Kad dojde: »Biserna kruna mi <i>s'</i> «, reče, »bil,
3,66	Ukaži da <i>s'</i> nehaj ufajućih u se.
3,210	Zakon ne spunismo. Da ti, ki <i>s'</i> nad svimi,
3,342	Judita, riči te ke <i>s'</i> rekla sad; zdrave
4,38	Da <i>s'</i> pomoć pravimi, ne tome ki prav nî.
4,42	Sveta tva ockvarnit ka <i>s'</i> ti posvetio,
4,65	Vazda <i>s'</i> milostiv bil i tisih molitav

Ostale su potvrde: 4,270; 5,315; 5,346; 6,326; 6,391; 6,408; 6,412 (2 puta).

Dakako, postoje brojni slučajevi u kojima *si* ostaje neokrnjeno (i pred vokalom i pred konsonantom) jer se potreban broj slogova postiže bez elizije:

1,14	Ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj,
1,152	Strila zlatoperna, kud si godi hodil.
1,153	Hrabro si se nosil u sve boje tvoje,
1,154	Tiral si, jal, ubil protivnike moje.
2,177	Od meči, od uzah, kad si godi hotil,
2,178	I od jacih rukah ti nas si slobodil:
2,180	Onih si potopil kino nas tirahu
3,15	Ki si prorok da rit umiš, Akiore,
3,65	Ukaži da si haj ufajućih u te
3,69	Čuvaj, brani naju, jerebo si ti sam,
4,7	Dal si otcem mojim meč kim odvratiše
4,66	Vazda si uslišil; ti sada uslišav
itd.	

Metrički postupak sa zamjenicama *se* i *si* korisno je promotriti kontrastivno. Marulićev je *usus scribendi* u *Juditi* ovakav: *se* nikad nije podložno eliziji; *si* jest svaki put kad to traži metrička regulacija stiha.

2.3.3. Metrički tretman nenaglašenog 3. lica jednine prezenta glagola *biti* (*je*)

Za *je* vrijedi u *Juditi* sve što je pod 2.3.1. rečeno za *se* (samo što je primjera manje).

Sinalefa:

2,61	Da evo sve ovoj, ča je ^u našoj nadi
3,223	Lî još se je ^u usilil kokogod se oprit,
4,206	Ranu je ^u oćutio ljubvena umora;
6,204	More se saviti krana ka je ^u oveji?
6,247	Ona je ^u milosti kralja nebeskoga,
6,384	I nju smart posarča, evo je ^u grobu sem,
6,428	Zemlja je ^u mir bila i potom vele lit.

Sinalefa nije potrebna:

2,297	Pak se je ^v obratil k Bogu svom, i Bog njih
3,10	Koliko je ^v uzmog, teče, vrata, rine.
3,284	Ča je ^v Ozija ril, kara uzročeci,
5,99	S toga je ^v izgubil Adam s Evom milost,
5,192	Ka je ^v oto svarzla da je vitez svinja.
5,334	Koga, da je ^v uzmog obarovati nas,

U *Juditi* dakle ne postoji elidirani oblik *j'*.

2.3.4. Sinizesa

Neka osobna imena i glagolske oblike u *Juditi* treba u nekim stihovima čitati sa sinizesom (što se u prvotisku ne bilježi). Primjere je ovdje potrebno dati u transliteraciji:

3,32	Ocho gnega obrou / Betuliafe zuafce (<i>Betulia</i> treba čitati trosložno)
6,96	Sabieni prachami / legofce u prahu (<i>sabieni</i> treba čitati trosložno)
6,145	Eliachim ueli pop / od Ierofolime (<i>Eliachim</i> treba čitati trosložno)

Praksa u dosadašnjim izdanjima *Judite* varira: Jagić te Franičević i Morović na tim mjestima, kako se čini, sinizesu uglavnom podrazumijevaju, pa pišu *Betulija*, *Elijakim*, *sabijeni* (Jagić: *sab'jeni*) i sl.; Slamnig piše mješovito: *Eliakim*

(sinizesa se podrazumijeva), *Betul'ja*, *sab'jeni* i sl. (sinkopa, zabilježena izostavnikom); Moguš: *Betulija*, *Eliakim* (sinizesa se podrazumijeva), *sabjeni* i sl. (sinkopa, bez izostavnika).⁷⁴

U svojem izdanju *Judite* za niz *Stoljeća hrvatske književnosti* uglavnom slijedim Moguševu rješenje: onime pišem u punom obliku (*Betulija*, *Elijakim*), a glagolske oblike sa sinkopom bez izostavnika (*sabjeni* i sl.). Dakle, dvosloge *ija*, *ije* u onimima treba po potrebi čitati jednosložno.

3. *Judita* kao priređivački orijentir

Kako smo vidjeli u prethodnim poglavljima, prvotisak *Judite* može se smatrati dostatno pouzdanom aproksimacijom Marulićeva autografa, pa time i vrijednim izvorom za auktorovu ortografiju i *usus scribendi*. Za ostale Marulićeve hrvatske stihove načelno treba pretpostaviti da su u autografnom zapisu sadržavali ista rješenja kakva nalazimo u *Juditi*. Iz takve pretpostavke proizlazi priređivački postupak: on neće biti puka transkripcija zapisa u rukopisu, nego će težiti restituciji Marulićeva načina pisanja koliko nam je poznat iz *Judite*.⁷⁵ Razumljivo je da takva restitucija može biti samo približna; osim toga, ona je podložna dodatnoj provjeri i dopuni na temelju daljnje proučavanja *Judite*.

Ovakvu pristupu može se, dakako, prigovoriti da posvuda reproducira samo jedan, doduše opsežan, dokument Marulićeve grafijsko-ortografske, jezične i metričke prakse, dok je u zbilji Marulić mogao – zbog protoka vremena, vlastitih čitateljskih iskustava, žanrovskih, formalnih i drugih razloga – mijenjati svoje navike i izbore. Opaska je potpuno umjesna, ali dok se ne pojavi pouzdanija građa (a to znači: hrvatski autograf), *Judita* ostaje najbolji oslonac kojim raspolazemo.⁷⁶ Činjenica je da se ovdje predloženom restitucijom u znatnoj mjeri umanjuju nedo-

⁷⁴ Izdanja, koja se navode samo prezimenima priređivača, jesu dakako ova: *Pjesme Marka Marulića*, ur. Ivan Kukuljević Sakcinski i Vatroslav Jagić, SPH I, JAZU, Zagreb, 1869; Marko M a r u l i ć, *Judita. Suzana. Pjesme*, priredio Ivan Slamnig, PSHK 2, Zora, Zagreb, 1970; Marko M a r u l i ć, *Versi harvacki*, uredili Marin Franičević i Hrvoje Morović, Čakavski sabor, Split, 1979; *Judita* (SDMM 1).

⁷⁵ Sličnim se postupkom uspostave teksta – doduše samo unutar *Judite* i samo radi razrješenja pokrate – poslužio M. Moguš: »Marulić je u *Juditi* upotrijebio nominativni oblik imena *Oloferne* 28 puta, a samo jedanput *Olofernes*. Zato su prema obliku *Oloferne* dopunjeni primjeri u kojima Marulić skraćuje to ime.« M. M o g u š, »Bilješke«, *Judita*, 193, bilj. 73.

⁷⁶ U uspostavi teksta neautografnih Marulićevih latinskih stihova u svesku LS i latinskih prozних djela u svesku LMD II takva se restitucija dakako temeljila na dominantnoj praksi u sačuvanim autografima. Usp. B. L u č i n, »O ovom izdanju i o jeziku Marulićevih latinskih stihova«, LS, 5-42 (11-25); usp. i LMD II, 166, 244.

sljednosti, proizvoljnosti, vlastite ortografske i druge navike što su ih u Marulićev tekst unosili prepisivači.⁷⁷

Prije primjera i obrazloženja za kritičku uspostavu teksta dajem objašnjenja sigli koje će se u nastavku teksta pojavljivati u primjerima kritičkoga aparata.

R – Zbornik NSK R 6634; oko 1530.

O – Osorsko-hvarska pjesmarica, Arhiv HAZU, I a 62; oko 1530.

V – Petar Lucić: *Vartal*, Arhiv HAZU, IV a 31; oko 1573–1595.

L – Zbornik Ivana Lulića, Arhiv HAZU, I b 83; oko 1600.

K – Rukopis Ivana Kukuljevića, Arhiv HAZU, I b 126; oko 1600.

R, O i K bili su mi dostupni u obliku digitalnih kolor-snimaka visoke rezolucije, V i L kao crno-bijele fotokopije.

3.1. Jednostruke pojave u *Juditi*

3.1.1. Iz podataka navedenih u 2.1. smijemo zaključiti da je u Marulića uvijek *čtiti*, *otc-/otč-*, *sarc-*, *sliš-* itd. Kad u rukopisu nađemo likove *štiti*, *oc-/oč-*, *sarc-*, *sluš-*, treba ih restituirati u *čtiti*, *otc-/otč-*, *sarc-*, *sliš-*, itd. Ako od više rukopisa neki imaju npr. *otče*, a neki *oče*, treba na tom mjestu odabrati rukopis koji daje *otče* (itd.).

Primjeri teksta i aparata (uspostavljen tekst dajem u transkripciji, a rukopisne lekcije u transliteraciji):

⁷⁷ O takvim nedosljednostima usp. npr.: »Jednako je tako teško vjerovati da bi sâm autor pisao npr. *jazik* i *jezik*, *žaja* i *žeja*, *častokrat* i *čestokrat*, *počalo* i *počelo*, *misal* i *misao*, *docu* i *dolcu*, *karstjanski* i *karščanski*, *vesel'je* i *veseoje*, gdjekad i u istom poglavlju. [...] Uostalom, onima kojima je bilo namijenjeno *Naslidovan'je* bila je namijenjena i *Judita*. [.] gdljle Marulić upotrebljava samo *jazik*. Zato sam sklon vjerovanju da je prepisivač mijenjao *jazik* u *jezik*, propuštajući na nekoliko mjesta oblik originala.« (M. M o g u š, »O hrvatskim prijevodima *De imitatione Christi*, osobito o Marulićevu«, *Naslid.*, 31). »Marulić je najvjerojatnije pisao jednim svojim ustaljenim grafijsko-ortografskim sustavom, ali Marulićevih hrvatskih autografa (zasad!) nema, a svaki je prepisivač imao svoje grafijsko-ortografske 'navike', koje su se neminovno probijale u njegovu prepisivačkom poslu.« (D. M a l i ć, »Od rječnika prema tekstu [u *Sabranim djelima Marka Marulića*], CM XVI [2007], 173–203 [174]). »Iz pravopisne problematike navest ćemo samo jedan primjer: u *Juditi* se kosi oblici imenica *ditca* i *otac* redovno pišu s *tc* (*ditce*, *ditci*, *ditcom...*, *otca*, *otcem*, *otci*, pa i posvojni pridjev *otčev*), što može, ali i ne mora biti trag crkvenoslavenske pravopisne tradicije. Jednako je i u *Naslidovanju*, ali u pjesmama i dijaloškim tekstovima javljaju se i oblici bez *t* (*dica*, *oca*, *ocu*, *oci...*) različito raspoređeni od teksta do teksta.« (i s t a, n. dj. [47], 164). »Posebno napominjem da Marulićevim leksičkim izborom držim inačicu *čtiti* [tako uvijek u *Juditi*, op. B. L.], dok je *štiti* pravopisna realizacija prepisivača njegovih djela, koji povremeno pravopisno registriraju promjenu sekundarnoga skupa *čt > št*.« (*ibid.*, str. 202).

- Hoteć zemlju težat, Virgilija počni čtit; (*Stumačen'je Kata*, 157)
157 čtit *napisah* | stit *V*⁷⁸
- Za tvoje spasen'je. Boga čtit ne bud' lin, (*Utiha nesriće*, 100)
100 čtit *R* | stit *V*
- Znam te, Otca Boga, da milostiv jesi. (*Svarh muke Isukarstove*, 386)
386 Otca *napisah* | occa *V*⁷⁹
- Oto sad, otče, vij otajna ka su ma, (*Prikazan'je historije svetoga Panuncija*, 127)
127 otče *R* | occe *V*
- Zač jazik ne muči, sartce se nadima (*Dobri nauci*, 185)
185 sartce *napisah* | sarce *V*⁸⁰
- Ne samo u boju skaže t' se sartca moć, (*Utiha nesriće*, 89)
89 sartca *napisah* | farča *R*, sarca *V*

3.1.2. Načelo vrijedi i na općenitijoj razini, tj. kad nije posrijedi konkretna riječ, nego način pisanja (fonološki odnosno morfonološki) potvrđen u *Juditi*, makar dotične riječi u njoj nema. Tako *Judita* uvijek ima: z *d-* (npr.: z *ditcom*, z *dužbom*, z *dobitjem*), nikad s *d-*; uvijek *isp-* (npr. *ispuni*, *isprosim*), nikad *izp-*; uvijek *odk-* (npr. *odkla*, *odkide*, *odkol*), nikad *otk-*; uvijek *-dši* (gl. pril. proš.), nikad *-dči*.

- Ako s' kriv, isprav' se, Boga hval' ako s' prav! (*Utiha nesriće*, 118)
118 isprav se *Jagić* | izprause *V*

Prihvatljiva je Jagićeva emendacija u SPH I, jer *Judita* – iako u njoj nema glagola *ispraviti se* – sadrži šest potvrda za *isp-* (od *iz+p-*) (u riječima *ispod*, *isprosimi*, *ispuniti*, *ispunjen'je*), a nijednu za *izp-*.

- Uči se da s' umić, nastoj ter se isprav'; (*Stumačen'je Kata*, 293)
293 da s' umić *napisah* | dasi umich *V* | isprav' *napisah* | izprau *V*

Za prvu emendaciju usp. ovdje **2.3.2.** i **3.3.2.** Što se tiče druge, vidi prethodni primjer.

- Zatoj se kuntentaj, ako ti je odpal (*Utiha nesriće*, 203)
203 odpal *R*, od pal *V*

⁷⁸ *V* je za ovu pjesmu jedini izvor; u njemu nalazimo (u istoj pjesmi) i *čtiti* 159; *stjysc* 446 (u značenju »štujes«), *stit* 508, pa i *chit* 353 (očito lapsus). Sva ta mjesta u kritički priređenom tekstu treba pisati s početnim *čt-*.

⁷⁹ I ovdje je *V* jedini izvor; u njemu već u sljedećem stihu nalazimo *otče* (387); k tomu *otca* (187, 373), *Occa* (401), *occi* (635), *otci* (645). Sva ta mjesta u kritički priređenom tekstu treba pisati s početnim *otc-/otč-*.

⁸⁰ I ovdje je *V* jedini izvor; u njemu uvijek nalazimo *sarce* (187, 225, 230, 232 itd.).

Judita ima sedam potvrda za *odp-* (u riječima *odpivati*, *odparti*, *odpraviti*, *odpustiti*), nijednu za *otp-*. Oba rukopisa imaju *odp-*.

Prišadši rekoše: »Gdi je ta poganin (*Svarh muke Isukarstove*, 431)

431 Prišadši *napisah*] Prasadçi *V* (*Judita* -dši [gl. pril. proš.] 6
: -dči Ø)

3.2. Dvostruke pojave u *Juditi*

Judita ne nudi uvijek dosljedna, jednostruka rješenja. Zanimarimo li poneku slagarsku pogrešku (poput već spomenutoga *clouich* : *chouich*), to znači da su i u Marulićevu autografu u nekim slučajevima vjerojatno postojale grafijsko-ortografske, a zasigurno i morfološke te druge dublete, pa i triplete. Što učiniti kad u rukopisu (rukopisima) naiđemo na jednu od takvih dubleta/tripleta?

3.2.1. Ako je djelo sačuvano samo u jednom rukopisu, valja prihvatiti onaj dubletni lik potvrđen u *Juditi* koji se pojavljuje u tom rukopisu. Naime, kao što ne valja dopustiti prepisivačku proizvoljnost, tako ni priređivač ne treba ukidati Marulićeve auktorske višestrukosti.

3.2.2. Ako je djelo sačuvano u više rukopisa, a u njima se pojavljuju razni dubletni likovi, treba li se pri uspostavi teksta prikloniti onomu liku za koji u *Juditi* ima više potvrda? Načelno treba, ali uzimajući u obzir:

a) Unutarnji kontekst (smisao, metar, srok). Valja odabrati inačicu koja bolje udovoljava danom kontekstu. Npr.:

Ostavi zlu volju, pozri na verni puk (*Moliva suprotiva Turkom*, 3)

3 uerni *R*] uirni *V*

Biram lekciju *R* jer u *Juditi* postoji šest potvrda za *verni*, a samo jedna za *virni*, i to u rimi s *pirni*. Dodajem da u ovoj pjesmi *R* još ima i *nevernu* (129), *veran* (158), a *V* ima *nevirnu*, *viran*. Dakle, oba su rukopisa unutar sebe dosljedna, ali *R* pritom odražava Marulićev pretežiti izbor u *Juditi*. Iz toga zaključujem da je *R* u ovom pogledu pouzdaniji svjedok.

Nis' ništar izgubil, pokol si škapulal. (*Utiha nesriće*, 278)

278 izgubil *V*] zgubil *R* || pocholfi *R*] poklesi *V*

Među konkurentnim lekcijama u prvom slučaju treba izabrati *izgubil* (prema *V*), da se sačuva dvanaesterac; u *R* stih je jedanaesterac. U drugom paru konkurentnih lekcija izbor *pokol* temelji se na pokazateljima iznesenim u **2.1.** i na kriteriju iznesenom u **3.**

b) Vanjski kontekst. Kao pomoćno sredstvo u izboru mogu se, *faute de mieux*, uzeti i izvantekstualni, kodikološki podatci. Moglo bi se načelno kazati da prednost treba dati rukopisu koji je bliže Marulićevu prostoru i vremenu (kao što je *R*) – ako se tomu ne protivi unutarnji kontekst (smisao, metar, srok). No treba naglasiti da je u takvim odlukama potreban velik oprez: isti prepisivač zna biti u jednoj kategoriji pouzdaniji, a u drugoj manje pouzdan. Osim toga, u Marulićevoj tekstnoj tradiciji već je potvrđena pojava da mlađi rukopisi nisu nužno i manje pouzdani (*recentiores non deteriores*).⁸¹ Rukopisi s Marulićevim djelima nisu, nažalost, dostatno proučeni, pa je ovakve procjene teško donositi.

U kom iz greba van usta Karst propeti! (*Od uskarsa Isusova*, 2)

2 greba *R* | groba *V, L* (*Judita* grob 6 : greb 2)

Varijantna čitanja ovdje su adijafarična (tj. nerazlikovna, jednako prihvatljiva). U uspostavljeni tekst može ući i *greba* i *groba*. Ipak, sklon sam odabrati stariji rukopis jer se, prema mojem uvidu, u ortografiji i leksiku višekratno pokazao pouzdanijim od mlađih (što nipošto ne znači da je *R* uvijek i u svemu bolji). Zbog svega rečenoga mislim da nije protuslovno što u primjeru koji donosim u **3.3.** (*Od uzvišen'ja Gospina*, 142) pišem *grob* slijedeći *R, O, L*, a ne *greb*, kako je u *V*.

3.3. Metričke pojave

U skladu s dokumentacijom iznesenom u **2.3.1.** i **2.3.2.**, jasno je da *se* u *Juditi* nikad nije podložno eliziji, dok *si* jest svaki put kad to traži metrička regulacija stiha. Važno je to istaknuti napose zbog toga što dosadašnji priređivači ili nisu zapazili tu Marulićevu dosljednost, ili je nisu smatrali obvezujućom, pa su u svojim izdanjima pisali elidirano *s'* i za *si* (u skladu s Marulićevim postupkom) i za *se* (protivno Marulićevu postupku). U tome su se povodili za prepisivačima, koji su »prekobrojni« slog *se* često uklanjali elizijom. U primjerima dajem tekst s provedenim emendacijama.

3.3.1. Uspostava *se* u sinalefi (umjesto elidiranoga *s'*):

Jer prez tebe ovdje kako ću se obiknut? (*Suzana*, 487)

487 kako ću se obiknut *napisah* | chachochius obichnut *R*,
kachochius' obichnut *V*

A vazda se uznose u slavu veliku, (*Dobri nauci*, 162)

162 A vazda se uznose *napisah* | A uazdas' uznose *V*

Na križ umriti sam, martav se u grob zaprit. (*Od uzvišen'ja Gospina*, 142)

142 martafje *R*, martaufe *L* | mertafje *O* : martafs' *V* || ugrob *R*,
O, L | u greb *V*

⁸¹ Usp. L u č i n, n. dj. (46), str. 158; i s t i, »Nekoliko prinosa tekstu hrvatskih pjesama Marka Marulića«, CM XIII (2004), str. 225-227.

3.3.2. Uspostava elidiranoga *s'* pred vokalom (umjesto *si* u sinalefi):

Ukaž', Gospodine, kako *s'* ukazao (*Molitva suprotiva Turkom*, 115)

115 chachofV | chachosi R

Izneo *s'* od bluda nas tere od djavljih ruk, (*Molitva suprotiva Turkom*, 157)

157 Izneo *s'* napisah | Izneosi R : Iznesi V || tere R | ter V

Uspostava elidiranoga *s'* pred konsonantom:

Da milosardan *s'* ti, zato te molimo: (*Molitva suprotiva Turkom*, 54)

54 da milosardanfti V | da milosardan fi tÿ R

Ukazao *s'* kako kad sile prez broja (*Molitva suprotiva Turkom*, 131)

131 Vchazaos V | Vchazaosi R

Rješenje u kojem bi *Ukazao* (*Molitva*, 131) bilo trosložno, a *Izneo* (*Molitva*, 157) dvosložno (*s ao* odnosno *eo* u sinizesi) čini mi se manje vjerojatnim jer takve primjere u *Juditi* nisam našao. U drugom paru konkurentnih lekcija u *Molitvi* 157 (*tere : ter*) moguća je samo prva, jer prema drugoj drugi polustih postaje peterac.

Uči se da *s'* umić, nastoj ter se isprav'; (*Stumačen'je Kata*, 293)

293 da *s'* umić napisah | dasi umich V || isprav' napisah | izprau V

Za drugu emendaciju usp. ovdje obradbu istoga stiha u **3.1.2.**

3.3.3. U skladu sa zaključkom iz **2.3.3.**, naime da u *Juditi* ne postoji elidirani oblik 2. jd. prez. *j'*, u priređenom tekstu uvijek treba pisati je:

Nerazuman je i kriv ki, sobom ne razmah (*Stumačen'je Kata*, 183)

183 Nerazuman je i kriv napisah | Nerazumany' i chriu V

Zad i sprid da je okat, da s obi stran vidi. (*Stumačen'je Kata*, 272)

272 da je okat napisah | day' ochat V

O, blago si tebi taska kad je odpala, (*Utihā nesriče*, 205)

205 chadie odpala R | day' odpala V

3.3.4. U skladu s onim što je rečeno u **2.3.4.**, u glagolskim oblicima uvodi se sinkopa gdje je potrebna zbog stiha:

Jâ ručat kako vo kad je palicom bjen;

Ne bi dovolje to, ne biše još ubjen. (*Poklad i Korizma*, 91-92)

91 bien K

92 ubien K

Za onime s dvoslozima *ija* ili *ije* usp.: »Hoteć zemlju težat, Virgilija počni čtit« (*Stumačen'je Kata*, 157), gdje je *Virgilija* trosložno (emendiram iz *Virgili* u V).

4. Kritičko izdanje

Sve dosad iznesene analize i zaključci imaju pun smisao tek kada se primijene u priređivanju kritičkog izdanja. Stoga u prilogu ovom radu dajem takvo izdanje dvaju Marulićevih pjesničkih djela: *Prikazan'ja historije svetoga Panuncijsa* i *Utihe nesriće* (dalje: **P** i **UN**). Njih sam odabrao zbog toga što mislim da mogu poslužiti kao dobri uzorci za demonstraciju pretakanja tekstoloških načela u priređivačku praksu. Razmjerno su dugi (**P** 188, **UN** 370 stihova), što daje dovoljno prostora za raznovrsne uvide; svaki je sačuvan u dva rukopisa (samo nekoliko stihova iz **P** pojavljuje se i u trećem), što omogućuje bolju preglednost kritičkog aparata; napokon, oba su nastala preradbom sačuvanih inojezičnih predložaka (**P** talijanskog, **UN** latinskog), što omogućuje dodatnu provjeru nekih tekstoloških rješenja.

Potanka objašnjenja i podatci dani su u **Prilogu**, u uvodima izdanjima **P** i **UN**. Ovdje dodajem samo nekoliko načelnih napomena.

4.1. U kritičkom se aparatu *ne* bilježe:⁸²

– emendacije koje nisu prihvaćene u tekstu (ovdje navedene u zagradama), npr..⁸³

P 51	sartçu <i>R</i> sardcu <i>V</i> (sardcu <i>Kolumbić</i>)
UN 22	meuffe <i>R</i> Me sfe <i>V</i> (Nad sve <i>Jagić</i>)
UN 114	uzšušnju <i>napisah</i> uzsusgnu <i>V</i> (usšušnju <i>Jagić</i>) : ufcufcgnu <i>R</i> (uzbubnju <i>Slamnig</i>)
UN 140	ufstarpi flauoie <i>R</i> ustarpis lasnoye <i>V</i> (ustrpis', kratka je <i>Jagić</i>) ⁸⁴
UN 141	Iob zdrau <i>R</i> I ozdraf <i>V</i> , I ozdrav <i>Jagić</i> (Iov, zdrav <i>Slamnig</i>) ⁸⁵
UN 295	branit <i>R</i> branih <i>V</i> (braneć <i>Jagić</i>)

⁸² Potpuni podatci o izdanjima na koja se ovdje referiram prezimenima *Jagić*, *Slamnig* itd. daju se ovdje u bilj. 74 i u **Prilogu**.

⁸³ U sljedećim primjerima treba imati na umu da *Jagić* i *Slamnig* nisu znali za *R*. *Jagić* je radio na temelju *V*, a *Slamnig* na temelju *Jagićeva* izdanja (u bilješkama ga citira kao »Ak. izd.«); iznimka je *Suzana*, za koju je konzultirao i *V* (usp. *Slamnig*, 243).

⁸⁴ U bilješci uz taj stih *Jagić* objašnjava svoju emendaciju: »140 kratka je | u *rkp.* lasno je kao i st. 139.« U njegovo vrijeme emendacija je bila nužna, iako nije sretna, jer se *kratka* je ne srokuje s prethodnim *lasno je*. Nakon otkrića *R*, koji daje smisaono i srokovno valjan tekst (*lasno je – slavno je*), emendacija je postala suvišnom.

⁸⁵ Već je *Jagić* primijetio da na tom mjestu nešto nije u redu, tj. da nedostaje »ime čovjeka koji je uztrpljivo podnosio boli, n. pr. J o b a itd.« (*Jagić*, 154), ali nije emendirao. Naslanjajući se na njega, *Slamnig* kaže: »Ja sam se odlučio da početno 'io' okrenem u staroslavenski oblik imena Job.« (*Slamnig*, 220). Otkrićem *R* njihove su slutnje potvrđene, a emendacija je postala suvišnom.

UN 360 febe *R*, sebe *V* (s' sebe *Jagić*)

UN 368 Ćudi *R*, cudi *V* (sudi *Jagić*)

– prevedi prijašnjih priređivača (također navedeni u zagradama), npr.:

P 57 Pomoz' ti Bog, mili i dragi brate moj, *napisah* | Pomozti bog mili i dragi brate moi *R* : Pomozti BOG milý ò dragi Brate moy *V* (*Kolumbić*)⁸⁶

P 59 ato *R* | à to *V* (a toj *Jagić*, *Kolumbić*)⁸⁷

P 64/65 Sfirac velefe Ćudechi tim ricem od gouorj *R* | Suirac odgouara *V* (Svirac rekši Ćudeći tim riĉem odgovori *Kolumbić*)⁸⁸

P 139 tarzaĉ *R* | tesaach *V* (teĉak *Kolumbić*)⁸⁹

P 140 ohol *V* | idiol (?) *R* (okol *Kolumbić*)

P 166/167 iafe hoditj po puftigni *R* (jaše hoditi *Kolumbić*)⁹⁰

UN 22 strasiemiye *V* | ftrahmeie *R* (strah me je *Franiĉević*)⁹¹

UN 149 hoch *R*, *V* (hoĉeš *Kolumbić*)

UN 160 zauidoft *R*, zauidost *V* (zavidnost *Kolumbić*)

UN 171 Niiftare *R*, Nistare *V* (Ništara *Kolumbić*)

UN 190 pfsouatmechie *R*, Psouatmechie *V* (psovat ĉe me *Kolumbić*)

UN 259 otĉa *R*, *V* (ĉini se da je u *V* ispravljeno iz oĉĉa) (oca *Jagić*)

UN 284 bizechi *R*, bixechi *V* (biĉući *Kolumbić*)

UN 308 poĉtena *R* | poĉtenya *V* (poĉten'ja *Franiĉević*, *Kolumbić*)

4.2. Izdanju je dodan rječnik manje poznatih rijeĉi, oblikovan po uzoru na rječnike u nizu *Stoljeća hrvatske knjiĉevnosti*. Iako u DDT postoji potpun rječnik, nisam iz njega preuzeo lekseme u izboru, nego sam rječnik naĉinuo nanovo. Tako sam postupio dijelom zbog toga što je ovdje uspostavljen ponešto drugaĉiji tekst, a dijelom zbog nepouzdanosti rječnika u DDT, i to upravo kad je rijeĉ o kontekstualnom znaĉenju leksema (naravno, govorim samo o leksemima i znaĉenjima koja se zatjeĉu u **P** i **UN**). Kao potvrdu navodim nekoliko primjera, po shemi: *lema*, toĉno znaĉenje, **lokacija** (znaĉenje u rječniku u DDT).⁹²

⁸⁶ Usp. »Salviti Dio, fratel mio dolce e caro«, *Belcari*.

⁸⁷ *Judita* a to 3 : a toj Ø.

⁸⁸ Usp. »El sonatore con molta amirazione risponde a san Panuntio dicendo«, *Belcari*.

⁸⁹ Usp. »Pel mondo mercatando in luogho strano«, *Belcari*.

⁹⁰ *R* ovdje ima odluju didaskaliju, a *V* samo PANVCI GOVORI. Vidi **Prilog**.

⁹¹ Tako u *Franiĉevića* nastaje jedanaesterac 6+5 (»Mev sve straha moje strah me je umrit«) umjesto dvanaesterca 6+6 (Mev [*ili jednosložno* Meu] sve straha moje straše mi je umrit«). Ista pogreška (jedanaesterac umjesto dvanaesterca) pojavljuje se kod njega i u stihovima 280 i 315.

⁹² Usp. M. M o g u š, »Rječnik Marulićevih 'Dijaloških i dramskih tekstova'«, DDT, 219-275.

barž, možda **P 134**, **UN 64** (DDT odmah)
gusa (im. m. r.), razbojnik, pljačkaš **UN 283** (DDT gusarenje, grabež, pljačka)
jidro, lađa, brod **UN 315** (DDT jedro)
laža (im. m. r.), lažac **UN 285** (DDT laž)
napeti, napeti **UN 242**; *napeti roge*, postati preuzetan, obezobraziti se **UN 328**
 (DDT napeti, razapeti)
nateći, snaći **UN 143** (DDT nateći)
nikoliko, neko vrijeme **P 34/35** (DDT nekoliko)
obran (gl. prid. trp.), izabran **P 169** (DDT ima *obraniti*, obraniti)
odstupiti, umaknuti **UN 284**, **UN 292**; ostaviti, ustupiti **UN 173** (DDT odstupiti, otići)
otajan, tajan **P 138** (DDT ima samo im. *otajno* i *otajna*, tajna, otajnost)
pisma, književo djelo **UN 370**; *Pisma*, Sveto pismo, Biblija **P 184** (DDT *pismo*, knjiga)
pojati, uzeti **UN 319** (DDT pjevati)
pohvaljen (gl. prid. trp.), vrijedan, dostojan **P 130** (DDT nema)
preti se, prepirati se **UN 310** (DDT *prati se*, prati se)
prav (im. ž. r.), pravo, pravda; nedužnost **UN 194** (DDT smjer, pravac, upravljanje, vladanje)
raspravljati, ogovarati, klevetati **UN 287** (DDT raspravljati)
roba, imanje, blago **UN 216** (DDT roba)
spoviditi, ispričovjediti **P 63** (DDT ispovjediti)
taščiniti, besposličiti, dangubiti **UN 310** (DDT ima samo im. *taščina*)
ujimati se, otimati se, odolijevati **UN 263** (DDT oklijevati, ustručavati se)
umiliti se, smiriti se, stišati se **P 31** (DDT umiliti se, steći naklonost)
vuhla (im. m. r.), licemjer; udvorica **UN 290** (DDT prijevara, licemjerje)
zabaviti se, zadovoljiti se **UN 354** (DDT zabaviti se)
zajati, dati u zajam, posuditi **UN 18**, **UN 271** (DDT uzeti, oduzeti)
zvati se, biti smatran **UN 187** (DDT ima samo *zvati*, *zvati*, *zazivati*, *pozivati*)

*

Ovdje predočen pokušaj kvantifikacije raznih pojava u *Juditi* (odjeljak 2) podložan je, dakako, popravcima i dopunama; može se samo poželjeti da ih bude što više, jer ćemo tako i bolje upoznati glasoviti Marulićev ep, i imat ćemo još preciznije tekstološko oruđe za uspostavu tekstova sačuvanih u rukopisima. Priređivački postupak objašnjen u odjeljku 3. i kritičko izdanje u **Prilogu** smatram valjanim putem prema kritičkoj objavi Marulićevih hrvatskih tekstova; no dakako, i oni su podložni raspravi, reviziji i doradi. S tom se svrhom i podastiru javnosti.